

مددکشی

شماره ۳۹ تابستان ۹۴

No.39 Summer 2015

۱۳۵-۱۶۴

زمان پذیرش نهایی: ۱۳۹۴/۱/۱۸

زمان دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۷/۱۷

گفتمان آینده پژوهی آرمانشهری در شهرهای امن اسلامی در بستر دُکترین مهدویت

محمد مهدی بلندیان* - کارشناسی ارشد معماری گرایش مرمت و احیاء بنای تاریخی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران.

Discourse of utopian future studies in Iran on Mahdism doctrine

Abstract

Analysis of future efforts with resources, models and agents of change or stability, to visualize the potential futures and plan for them; Future reflects the reality of tomorrow's generation from the change (or stability) today. Accordingly, outlined a comprehensive vision of urban development and the future of cities in the Islamic Republic of Iran, the Iranian-Islamic utopia needs to scrutinize the components approach the future. According to the discourse of Mahdism, are required to comply with city regulations, principles and standards that are designed to prepare the ground for the emergence of Imam Mahdi (aj) and the realization of cities are based on the principles of Islam and cultural criteria. The research paper is descriptive method of reasoning also explains the components of the utopian discourse of Mahdism and futures benefited. The documentary method and reference to library studies and documents have also been considered. In this future approach and by reference to the concept of utopia Iranian Mahdism in a competent dialogue here the idea of Mahdism of Imam Khomeini is used as a theoretical basis. Try to components, standards and solutions for the infrastructure and preparing the groundwork for the emergence of Iranian civilization and the role of urban planning and urban development is addressed in this regard.

Keywords: future studies, architecture and urban planning discourse Mahdism, the Islamic utopia.

چکیده

آینده پژوهی مجموعه تلاش هایی است که با واکاوی منابع، الگوها، و عوامل تغییر یا ثبات، به تجسم آینده های بالقوه و برنامه ریزی برای آنها می پردازد. آینده پژوهی بازتاب دهنده چگونگی زایش واقعیت «فردا» از دل تغییر (یا ثبات) «امروز» است. بر این اساس، ترسیم چشم اندازی جامع در حوزه شهرسازی و آینده شهرها در ایران اسلامی، نیازمند تدقیق در مولفه های آرمانشهر ایرانی - اسلامی آنهم شهرهای امن با رویکرد آینده پژوهی است که با توجه به گفتمان مهدویت، لازم است تا شهرها مطابق با ضوابط، اصول و معیارهای طراحی و آماده سازی شوند که زمینه ساز ظهور امام عصر (عج) و تحقق شهرهای مبتنی بر اصول و معیارهای فرهنگی دین میین اسلام باشند. روش تحقیق مقاله، روشی توصیفی- تحلیلی است که از روش استدلالی نیز در تبیین مولفه های آرمانشهری، گفتمان مهدویت و فرآیند آینده پژوهی بهره برده است. در ضمن روش اسنادی و رجوع به مطالعات کتابخانه ای و اسناد موجود نیز مورد توجه بوده است. در این پژوهش در رویکرد آینده پژوهی و با رجوع به مفاهیم آرمانشهر ایرانی، و در قالب گفتمان صالحه مهدویت که در اینجا از اندیشه مهدویت امام خمینی (ره) به عنوان مبنای نظری استفاده کرده است، تلاش شده است تا مولفه ها، معیارها و راهکارهایی برای بستر سازی و آماده سازی شهر و تمدن ایرانی برای مقدمات ظهور و جایگاه و نقش برنامه ریزی شهری و شهرسازی در این رابطه پرداخته شود که به اختصار مورد اشاره قرار گرفته است.

وازگان کلیدی: آینده پژوهی، شهر امن، گفتمان مهدویت، آرمانشهر اسلامی.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ وَخَيْرِكَ مِنْ خَلْقِكَ وَأَمِينِكَ عَلَى
وَحِيكَ الْبَشِيرِ النَّذِيرِ السَّرَاجِ الْمُنِيرِ الَّذِي أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَجَعَلْتَهُ
رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَعَلَى إِلَهِ الْمُنْتَجَبِينَ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ أَئِمَّةَ الْهُدَى وَمَصَابِيحِ
الْدُّجَى وَاعْلَامَ التَّقَى وَكَهْفَ الْوَرَى وَحُجَّاجُ اللَّهِ الْمَعْصُومِينَ الْمُتَّقِينَ الصَّادِقِينَ
الْمُطَعِّمِينَ لِلَّهِ سَيِّمَا الْإِمَامَ الْمُبَيِّنَ صَاحِبَ الْأَمْرِ وَالْزَّمَانَ مَجْلِيَ الظُّلْمَةِ وَمُنِيرَ
الْحَقَّ نُورَ اللَّهِ الَّذِي يَهْتَدِي بِهِ الْمُهَتَّدُونَ، الحَجَّةُ الْقَائِمُ الْمُنْتَظَرُ الْمُحَمَّدُ الْمُهَدِّى
(ارواحنا فداء)

ظهور یگانه منجی عالم بشری مهدی موعود (عج)

باشد، اهمیتی دوچندان پیدا می کند؛ چنانچه در دوران جدید، تمامی ادیان الهی بر ضرورت انکارناپذیر مهدویت به عنوان حقیقت مشترک بین الادیانی صحه گذاشته و مهدویت را به معنای اعتقاد وجود مهدی موعود تعریف کرده‌اند که در آخرالزمان ظهر می کند و منتهی به ایجاد «شهرهای امن» برای مسلمین می گردد.

علاوه بر این، تاریخ بشر نشان می دهد که انسان همواره به دنبال تأسیس جامعه‌ای بودن بوده که در آن همه امور بر وفق مراد و مطابق میل باشد؛ جامعه‌ای که در آن نه خبری از ظلم و تبعیض، و نه اثرباری از جنگ و سستیز، و نه ردیابی از جهل و فقر و مرض باشد. این کمال یابی، مدام فکر عده‌ای از متفکران و اصلاح طلبان را به خود مشغول داشته و آنان را به طراحی حکومتی ایده‌آل که برآورده شرکت‌های آرمانهای فوق باشد، وادر نموده است. چنین جامعه‌ای در زبان اروپایی «توبیا»^۱ در زبان عربی «مدینه فاضله» و در فرهنگ فارسی «آرمانشهر»

مقدمه

«آینده پژوهی» از مهمترین موضوعاتی است که در دنیای معاصر مورد توجه صاحبنظران و پژوهشگران علوم قرار گرفته که لازم است تا در معماری و شهرسازی نیز موردنظر باشد؛ چراکه ضرورت ترسیم چشم‌انداز و جایگاهی برای آینده شهرها از مقولات مهمی است که باید در فرایند برنامه‌ریزی شهری و تدوین طرحها و آینده سکونت بشر لحاظ گردد. از سویی دیگر، «آرمانشهر ایرانی» همواره یکی از اصلی‌ترین و اساسی‌ترین خوستها و آرمان‌های برنامه‌ریزان و معماران در قالب نظریه پردازی و حتی تدوین برنامه‌های عملی بوده است که سابقه و پیشینه‌ای تاریخی داشته و حتی صبغه‌ای دینی و ارزشی در فرهنگ و هنر این سرزمین بر جای گذاشته است و خود را به انجاء و اطوار گوناگون در طول تاریخ شهرنشینی و معماری شهری این سرزمین به منصه ظهور گذاشته است. این امر در ایران اسلامی که داعیه اسلام ناب محمدی (ص) دارد و افتخار آن را در خود می پروراند که محل

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۳۶

۱. نخستین فعالیت آینده پژوهی در قالب یک بروزی علمی در سالهای ۱۹۳۳ تا ۱۹۳۴ توسط پژوهی از پژوهشگران و با سیریستی «ویلیام اف آگرین» در زمینه جامعه‌شناسی که علم نوپاگی شناخته می شد، در آمریکا انجام گردید. این گروه برای نخستین بار روش شناسی علمی همچون «برون یاپی» و بررسی‌های علمی را در مورد روندهای اجتماعی روز آمریکا به انجام رسانده و ضمن انتشار اولین کاتالوگ روندها در آن کشور، موفق به آینده‌بینی‌های مهمی از جمله افزایش نرخ مهاجرت و ازدیاد طلاق شد. همچنین بلافضله پس از جنگ دو و به دنبال تجزیه و تحلیل فناوری‌های مورد استفاده در آلمان و زاین، شیوه‌های نوپی برای آینده پژوهی ابداع شد و در نتیجه آن دستاوردهای مهم فناوری در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ ایام را راه موسکه‌های بالیستیک قاره پیما و حمل و نقل هواپی از قبیل پیش‌بینی شد. برای معرفت سیر تحول تاریخی آینده‌پژوهی، گستره وسیعی از جریانهای اصلی و خاستگاه های گوناگونه را باید شمرد. بررسی کامل تاریخچه آینده‌پژوهی و پیازمند تلاشی گستره و معروفی سدها جریان و سازمان است تلاش های دانشمند جامعه شناس به نام ویلیام اف آگرین و همکاران او به ویژه «اس کولوم. گیل فیلان» را می توان سرآغاز یکی از این جریانها دانست.

۲. این عقیده شیعه که پیوسته باید حجت حق بهطور حی و زنده در روی زمین باشد تا واسطه بر کات فیوضات الهی برای همه جهانیان به شمار آید، پایه مکتب تشیع را تشکیل می دهد (نک: معرفت، گفتگان مهدویت، ۱۳۷۷، ص ۳۵).

۳. اصل واژه utopia یونانی است و معنی آن «جایی که وجود ندارد» یا «ناکجاپاید» می باشد. اوتوپیا Utopia واژه‌ای است مرکب از OU (او) یونانی به معنای «فنی» و کلمه TOPOS (توپوس) به معنای «مکان» می باشد؛ بنابر این از لحاظ لغوی به معنای «لامکان» می باشد. آرمان شهر نمادی از یک واقعیت آرمانی و بدون کاستی است. همچنین می تواند نمایانگر حقیقتی دست نیافتنی باشد. از افلاطون به عنوان نخستین فیلسوف آرمان‌گرای اندیشه غرب نام می برند. در واقع آرمان شهر با مفهوم ایده افلاطون همانگی کامل دارد. این اندیشه وی را می توان در رساله جمهوریش یافت. در رساله جمهوری، افلاطون سیاست را به عرصه‌های گسترده‌تری همچون دولت و قانون اساسی بسط می دهد. افلاطون خطوط اصلی که برای سازماندهی یک شهر آرمانی لازم است را به تصویر می کشد؛ به همین سبب از وی به عنوان بنیانگذار این اندیشه نام برده می شود.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۳۷

و جنگها و لوازم اینها، یعنی دروغها و نفاقها و نیز نگها وجود نداشته باشد^۱ (مطهری، ۱۳۸۱: ۱۸)، ص ۱۵۲. در عصر موسوم به جهانی شدن که تلاش برای گسترش سلطه فرهنگ غرب در جریان است، فرهنگ مهدویت می‌تواند جانشین مناسی برای حرکت جوامع بشری به سمت جهان‌بینی الهی تعریف و تفسیر شود. بدین ترتیب، حکومت جهانی حضرت مهدی(عج)، پدیده‌ای بی‌بدیل و بی‌نظیر است. مبانی اندیشه حکومت جهانی مهدویت بر پایه خدایبرستی، عدالت‌خواهی و تعالی‌جویی انسان و ظلم‌ستیزی استوار است. «گفتمان دکترین مهدویت»^۲ به دلیل ابتنا بر نگرش ارزشی -الهی، پایه‌های استقرار حکومت جهانی مهدوی را در شعاع جهانی قوام می‌بخشد. از طرفی، هویتی که برای انسان عصر مهدوی تعریف می‌شود، هویتی فرامکانی و فرازمانی است.^۳ حکومت مهدویت به گسترش فضایل و ارزش‌های دینی و محظوظات الهی، استقرار عدالت، برابری و امنیت و رفاه عمومی و نیز تکامل عقول و علوم خواهد انجامید.^۴ در این فرآیند، بدعهای قدمی، محو و سنت‌های جدید احیا می‌شوند. شایان ذکر است که مبنای دکترین در پژوهش حاضر «نظریه وجوب حکومت» است که مبنای فکری آن بر پایه نظرات بنیانگذار انقلاب اسلامی امام خمینی (ره) بوده است که در قالب آینده پژوهی شهرهای ایرانی- اسلامی و بستریازی برای ظهور آن امام عصر در تمدن ایران مورد نظر بوده است. لذا در مقامه حاضر، ابتدا به پیشینه نظری گفتمان مهدویت و دکترین آن پرداخته شده و سپس مفهوم آینده پژوهی و آرمانشهر ایرانی- اسلامی و

گفته می‌شود. در طول تاریخ، افلاطون با طرح «شهر مراد» در کتاب «جمهوری» در ۲۳۰۰ میلادی و «آگوستین» در قرن چهارم میلادی در کتاب «شهر خدا» و سپس «فارابی» در قرن چهارم در کتاب «سیاست مدنیه» از کسانی هستند که فقدان مدنیه فاضله را درک کرده‌اند. نکته قابل تأمل در اندیشه‌های آرمانشهر زمینه‌های ظهور در تمدن و شهرها و رویکرد غالباً دینی و مذهبی آنها بوده است؛ چنانچه در ادیان مختلف، چنین اعتقادی به صورت ملموسی تجلی یافته است و منجی موعود با تعابیری نظیر «کالکی» در آیین هندو، «مسیح‌ا» در یهود و مسیحیت، «سوشیانت» در زرتشت و «مهدی (عج)» در اسلام تعریف شده است. همچنین، «دکترین مهدویت» را باید نظریه‌ای صرفاً مذهبی یا سیاسی دانست، بلکه آن را باید در کنار نظریه‌های جهانی و تحولات جهانی مطرح کرد. لذا، در میراث ما آمده است همه پیامبران الهی که از سوی خدای متعال در میان بشر مبعوث شده‌اند، برای رسیدن به دو هدف اساسی کوشیده‌اند: ۱. برقراری ارتباط صحیح میان بندۀ و خالق؛ یعنی منع بشر از پرسش هر موجودی غیر از خالق خودش، بر اساس کلمه طبیه «الله الا الله»؛ ۲. برقراری روابط حسنۀ و صالحه میان افراد بشر، بر اساس عدالت و صلح و صفا، تعاؤن، احساس عاطفه و خدمت به یکدیگر. ائمه نیز در صدد تبیین چنین چیزی برای زندگی بشر بوده‌اند و در این راه کوشش‌های فراوانی کرده و مراتت‌های بسیاری را متحمل شده‌اند، ولی تابه‌حال نتوانسته‌اند عدل کلی را برقرار سازند؛ یعنی روزی بشر پیش بیاید که در آن روز، اثری از این ظلم‌ها و ستم‌ها و تبعیض‌ها

۱. مؤید این گفتار، روایات فراوان و آیه ۱۰۵ سوره انبیاء: «أَنَّ الْأَرْضَ يَرْتَهَا عِبَادُ الْمَالِكُوْنَ» است. البته همه دکترین‌های موجود در زمینه حکومت واحد جهانی حضرت حق و اینکه چنین حکومتی ایجاد خواهد شد، با استناد به آیاتی همچون آیه ۵ و ۶ سوره قصص: «مَا مِنْ خَوَاسِتِ بِرِّ مَسْتَعْفَفَانِ زَمِينَ مِنْ نَهِيمَ وَأَنَّ رَأْيَشَوَايَانَ وَوارثَانَ رَوَى زَمِينَ قَرَارَ دَهِيمَ»، آن را بلاشک می‌دانند.

۲. دکترین در لغت هم معنی نظریه نام گرفته است. نظریه جامعه‌شناسی، متوجه مسائل مطرح در علم جامعه‌شناسی است، ولی نظریه اجتماعی، نظریه‌ای است که همه موارد علوم اجتماعی را دربرمی‌گیرد (برای اطلاع بیشتر از تفاوت میان نظریه اجتماعی و نظریه جامعه‌شناسی؛ نک: تقدی آزاد رمکی، ۱۳۸۱: ۱۰۵).

۳. یکی از نشانه‌های این رابطه معنوی روزافزون به امام زمان را می‌توان شمار زائران مسجد جمکران دانست که تا پیش از انقلاب، مسجد جمکران حداقل صد نفر زائر داشت، ولی امروزه پانزده میلیون نفر در سال است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲: ۱، ص ۷) یا با توجه به درصد کتاب‌ها و آثار منتشر شده درباره امام (عج) در پیش از انقلاب اسلامی و پس از آن، می‌توان مدعی شد که امروزه توجه به عنصر انتظار و مهدویت در کشور ما، حال و هوای دیگری یافته و جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است.

۴. مبنای تشیع، ضرورت وجود حجت به عنوان واسطه فیض است، همان‌گونه که در زیارت امام حسین (ع) می‌خوانیم: «بِگَانِهِ واسطِهِ فیضِ بهطور مطلق و فراغیر شما هستید... اراده الرّبّ فی مقادیر امروزه تهیطُ الیکم و تصرّرُ مِنْ بِوْتَکم» (نک: گفتمان مهدویت، ۱۳۷۷: ۱، ص ۳۶).

ابراهیم یک مسیر فرش شده از پُرسشگری است و یقین یابی او نه ریشه در صور ایدئال و معقولات مُفارق دارد و نه به عقل خودبندیاد و بسنده به تنها بی وابسته است.

۲. در تفکر غربی از روزگار افلاطون تا «آلدوس هکسلی جورج ارول»، مدنیه فاضله یا اتوپی، جزیی از تفکر فلسفی و صورتی از آن بوده است (داوری، ۱۳۵۶، ص ۳۶-۳۷). به نظر افلاطون باید اساس اخلاقیات حاکم، حکمت، فضیلت و رعایت عدالت باشد، اما معمولاً صاحبان قدرتهای مادی لذت طلب می شوند و قوه قهر و غلبه آنها طالب برتری و ستمگری است، و بالاخره جامع رذایل اخلاقی می شوند و بدین جهت نمی توانند حاکم باشند، بنابراین طبقه حاکمه باید خویشن دار، عادل، حکیم و بافضیلت باشند؛ و این است معنی اِریستُکرات و یا اشراف (فارابی، ۱۳۵۸، ص ۳۶).

۳. علی اصغر رضوانی در کتاب خود با عنوان «دکترین مهدویت، تنها راه نجات بشر» به ارزیابی و تحلیل خود از گفتمان مهدویت پرداخته است. و زمینه های تحقق ظهور منجی در آرمانشهر اسلامی را تبیین کرده است (رضوانی، ۱۳۸۹).

۴. محمدحسن قدردان قراملکی پژوهشی دارد با عنوان «دکترین مهدویت و پلورالیسم» که در آن در صدد برآمده برای تحلیل نسبت دکترین مهدویت با پلورالیسم، پس از تعریف اصطلاحات کلیدی (پلورالیسم دینی، اجتماعی و معرفتی و دکترین) و تبیین موضوع بحث، ناسازگاری دکترین مهدویت با پلورالیسم دینی را با برخی ادلره (آیات و روایات مهدویت) اثبات کند. از نظر وی در تبیین نسبت پلورالیسم اجتماعی با دکترین مهدویت دو دیدگاه متفاوت گزارش می شود: یکی دیدگاه ناسازگارانه که معتقد است دکترین مهدویت، پلورالیسم دینی را بر نمی تابد و از نظر نویسنده، دلیل این دیدگاه عمدتاً روایاتی است که بر وجود دو گزینه برای اهل کتاب یعنی اسلام آوردن یا جنگ و قتل دلالت می کند. و نظر دوم، دیدگاه سازگارانه است که اعتقاد دارد

شهرهای امن مطرح گردیده و نکاتی چند در رابطه با بستر سازی ایجاد شهرهای امن از دیدگاه اسلام در بستر گفتمان مهدویت مورد اشاره قرار می گیرد.

مواد و روشها

این پژوهش «ماهیتی بنیادی» دارد؛ لذا روش تحقیق پژوهش حاضر، «توصیفی و تحلیلی» است که از ابزار گردآوری داده: مطالعات کتابخانه‌ای و مدارک موجود و رجوع به تحقیقات و مبانی نظری موجود در این زمینه بوده است. در ضمن از روش استنادی نیز برای یافتن مولفه های موردنظر در آرمانشهر ایرانی- اسلامی و مفهوم شهرهای امن در گفتمان مهدویت در قالب دکترین های موجود بعد از انقلاب اسلامی استفاده شده است.

پیشینه نظری

رشد پژوهشها و مواجهه پژوهشگران مسلمان شیعی با دیدگاه های آخرالزمانی اندیشوران و نظریه پردازان غرب، به پیدایش پدیدهای فکری به نام «گفتمان مهدویت» انجامید. در ادامه به برخی تحقیقات که در آنها موضوعاتی امروزی چون: «چیستی، خاستگاه، ضرورت ها و راه کارهای آرمانشهر ایرانی- اسلامی» از یک طرف و از طرف دیگر، «دکترین مهدویت؛ مهدویت و جنگ تمدن ها؛ حکومت جهانی واحد؛ رویارویی جهان بینی سکولار با جهان بینی توحیدی وغیره» مطرح می شود، مورد اشاره قرار می گیرد. شایان ذکر است که هیچ تحقیقی که در رابطه با «جایگاه آینده پژوهی شهرهای ایرانی- اسلامی و گفتمان دکترین مهدویت» باشد، انجام نشده که تاکیدی بر التزام انجام پژوهش حاضر می باشد:

۱. «تامس مُور» تأليف آرمانشهر خود را ملهم از سبک جمهوری افلاطون می دانست (دولتشهر، پولیتئیا، مشهور به کالی پولیس که به رس پوبليکا یا جمهوری لاتینی و فارسی ترجمه شده است). مدینه فاضله فارابی نیز برداشتی اسلامی (شیعی) از جمهوری افلاطون بود. میان «فوژیسیسم» یونانی و «لومانیسم» رنسانس، تئودیسه یا «عدل الهی ادیان توحیدی ابراهیمی» وساطت می کند. کمال جویی

دریس می‌شمری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۳۹

دکترین مهدویت، بردباری مذهبی را بر می‌تابد. نگارنده در تحلیل و بررسی دو دیدگاه، می‌کوشد دیدگاه دوم را به دلیل به گفته وی موافقت و مطابقت آن با مبانی قرآنی و امکان تقيید اطلاق روایات قتل؛ بر دیدگاه دیگر ترجیح دهد. در استدلال مزبور، در صورت تعارض روایات قتل و جزیه، اعتبار هر دو ساقط و به اطلاق و عموم ادله دیگر رجوع می‌شود. آخرین بحث وی نیز، در مورد تبیین ناسازگاری دکترین مهدویت با پلورالیسم معرفتی است.

۵. بهروز محمدی منفرد، در دو تحقیق خود با عنوان «از خدای انسان تا انسان خدایی: بررسی اولانیسم و اندیشه مهدویت» و «اگزیستانسیالیسم و مهدویت»، از مجموعه آثار دومین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، یکی از آموزه‌های مهم شیعه — یعنی اندیشه مهدویت — با یکی از مهم‌ترین مکتب‌های انسان‌شناسی معاصر — یعنی اگزیستانسیالیسم — را مورد ارزیابی قرار داده و تقابل آنها با یکدیگر را بررسی کرده است. نویسنده تلاش کرده تا برخی مفاهیم اساسی مورد اتفاق تعدادی از تأثیرگذاران فیلسوفان وجودی همانند «کییر کگارد، راسل، سارتر و یاسپرس» را بررسی و در موارد ممکن با اندیشه مهدویت مقایسه کند. وی مسئله ظهور منجی مصلح را اندیشه‌ای فرا اسلامی تلقی کرده که در تمامی ادیان الهی و حتی غیر‌اسلامی ریشه دارد، یعنی به باور پیروان تمامی ادیان، روزی منجی مصلحی ظهور خواهد کرد و با قیام در برابر ستمگران، تمام دنیا را از عدل و قسط پر می‌کند و آسایش و رفاه را برای همگان به ارمغان می‌آورد. به اذعان نگارنده، این اندیشه از جهت این که تحقق بخش همه اختیارات و امکانات بشر برای رسیدن به جامعه دلخواه و آرمانی است، با تفکر وجودی قربت دارد.

۶. مجتبی عطارزاده، به پژوهش در گفتمنان مهدویت از راه بررسی «کارآمدی گفتمنان مهدویت در تأمین امنیت جهانی» پرداخته و پژوهش خود را در کتاب سخنرانی‌ها و مقاله‌های گفتمنان نهم مهدویت، منتشر کرده است. سیداحمد رهنماei در کتاب

«حکومت جهانی واحد: رویارویی جهان‌بینی سکولار با جهان‌بینی توحیدی»، مبانی اندیشه حکومت واحد جهانی با تطبیق و مقایسه اندیشه اسلام و غرب را هدف گرفته و در فصل نخست کتابش، دور نمایی از این اندیشه و برخی فرضیه‌های اساسی آن ارائه کرده و سپس در صدد برآمده تا مبانی تفکر غرب و روایتها و قرائت‌های مختلف تفکر غربی برای جهانی شدن را از طریق ارزیابی چهار نظریه پایان تاریخ، دهکده جهانی، نظریه برترین‌ها و نظریه برخورد تمدن‌ها در غرب، بررسی کند.

۷. محمد اخوان در مطلبی با عنوان «مهدویت و جنگ تمدن‌ها» به مقایسه گفتمنان مهدویت و نظریه «برخورد تمدن‌های هانتینگتون» مبادرت کرده است. وی ابتدا نظریه جنگ تمدن‌ها و تحلیل ویژگی‌های آن را بیان و سپس نقد و ارزیابی کرده و سپس به طور تفصیل، آموزه شیعی مهدویت را معرفی نموده است. نویسنده در بخش دوم، این تحلیل را شکافته و جوانب آن را مشخص نموده است. دفاع از اصول گرایی اسلامی، نگاه فطری به انسان، و دو قطبی شدن جهان، از دیگر مباحثت کتاب است. در پی این بررسی‌ها، وی ادعایی کند که نظریه جنگ تمدن‌ها ضعف‌های تئوریک دارد.

۸. حمیدرضا اسلامی در نوشتاری با عنوان «دکترین مهدویت و پایان تاریخ از منظر رنه گنوون» در مقالات برگزیده مجموعه آثار دومین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت، به طرح گفتمنان مهدویت و حکومت امام مهدی (عج) پرداخته است.

۹. پیمان بیگ‌محمدی، آزاده قیامی و حدیث نادری در پژوهش خود با عنوان «دکترین مهدویت؛ چیستی، خاستگاه، ضرورت‌ها و راه کارها» که در مجموعه آثار سومین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت منتشر شده است، در صدد برآمده‌اند تا با تبیین خاستگاه دکترین مهدویت در حوزه اندیشه اسلامی، به تحلیل و ارزیابی موقعیت و جایگاه این آموزه در جهان معاصر و بررسی زمینه‌ها و قابلیت‌های کاربردی آن بپردازنند. نویسنده‌گان پس از بررسی مشخصات نظام

وی نقش باورهای مهدویت مانند امید و امیدواری، اصلاح و اصلاح‌گری را تأثیرگذار می‌داند و قرآن و روایات را از نظر عقلی قابل شناخت معرفی می‌کند. ۱۲. و نهایتاً، «عقلانیت در دکترین مهدویت»، نوشته مریم معین‌الاسلام است که به ارائه تحلیلی از وضعیت عقلانیت و آسیب‌ها و نواقص آن و نیاز به آموزه‌های مهدوی در رفع آسیب‌های مزبور پرداخته است. نویسنده ابتدا تعریف و کارکردهای عقل را مورد بحث قرار داده؛ سپس در صدد تحلیل تاریخ عقلانیت و پیوند آن با عصر روش‌نگری و ظهور مدرنیته و محدوده‌ی عقل مدرن، تکامل تاریخی، و نظریه‌ی کفایت خرد جمعی برآمده است.

ادبیات و مبانی نظری

در ادامه به تعاریف مربوط به موضوع به اختصار پرداخته می‌شود.

۱. «گفتمنان»: اصطلاح گفتمنان، رویکردی ساختاری به متن است که امکان اتصال متن به جنبه‌های جامعه‌شناختی را فراهم می‌کند. این واژه که در سیر تکاملی خود به پیکره‌ای منسجم و معقول از گفتار و نوشتار نیز اطلاق شده، در زبان فارسی از ترکیب مصدر مرخم گفتن "کفت" و پسوند "مان" ساخته شده که درواقع با اضافه شدن پسوند "مان" به گفت، از یک سو "گفتن" از معنای عام و معمولی خود خارج و آماده پذیرش معنای خاص می‌شود و از سوی دیگر این ترکیب، خود به اسم ذات تبدیل می‌شود و با تبدیل شدن به اسم ذات به چیزی اطلاق می‌شود که تحقق خارجی دارد!

۲. «آینده‌پژوهی»: مشتمل بر مجموعه تلاش‌هایی است که با واکاوی منابع، الگوها و عوامل تغییر یا ثبات، به تجسم آینده‌های بالقوه و برنامه‌ریزی برای آنها می‌پردازد. آینده‌پژوهی بازتاب دهنده

فکری مهدوی و تفاوت آن با دکترین فکری غرب، به ابعاد عقلانی، دینی و تاریخی و فرهنگی مهدویت و نقش آفرینی آن در به سعادت رساندن بشر اشاره می‌کند. آنها معتقدند با شناسایی قابلیت‌ها و استعدادهای درونی این دکترین می‌توان راهکارهای جاودانه‌سازی و جهانی‌سازی آن را فراهم ساخت.

۱۰. «بازار مهدویت در عصر غیبت تابع از گفتمنان مدنیت در قانون طبیعت» تالیف محمدجواد جاوید، پژوهشی است درباره نیازمندی بشر معاصر به راهنمای معنوی که او را از سردرگمی و اشتباهات فکری و غوطه‌ور شدن در اصطلاحات و تفسیرهای بی‌محتوا برهاند. نویسنده با مفروض برشمردن مسئله حیرانی بشر امروزی، به دنبال یافتن پاسخی به پرسش‌های او، به فرضیه‌ای پرداخته است با عنوان گفتمنان پیامبری خاتمیت ندارد و در این فرضیه می‌خواهد مباحث مهدویت را نیاز معنوی بشر امروز بشمارد و لذا به گفتمنان مهدویت در چهارچوب قوانین طبیعت می‌پردازد.

۱۱. «مهدویت و زبان دین» تالیف حسین الهی‌نژاد است که در آن به اثبات شناختاری بودن قرآن و روایات در جایگاه منابع مهدویت و همچنین اثبات قابل شناخت بودن قضایای مهدویت با دلایل خاص و بیان عوامل شکل‌گیری زبان دین در غرب و نفی آن از ساحت اسلام و مهدویت پرداخته است. نویسنده با هدف دفع اتهام از بی‌معنایی و غیرشناختاری بودن گزاره‌های دینی و مهدویت و مفاهیم همسو با آن، مانند گزاره‌ها و قضایای کلامی ناظر به آینده‌نگری مهدویت، به مفهوم‌شناسی موعود‌گرایی، مهدویت، فلسفه دین، زبان دین، مکتب پوزیتیویسم، نماد و سمبولیک و تمثیل‌گرایی در متون دینی پرداخته و برخی رویکردها درباره زبان دین را بیان کرده است.

۱. به لحاظ پیشینه، باید گفت که دهه ۱۹۵۰ عصر ظهور اصطلاح گفتمنان در گستره علوم مختلف اجتماعی و انسانی بود. این مفهوم در کمتر از دو دهه حضوری مداوم و عمیق در اکثر رشته‌های علوم اجتماعی و ارتقابی یافت. تحلیل‌های جامعه‌شناختی از این مفهوم که ظاهرا برای اولین بار در مقاله «تحلیل گفتمنان» نوشته «زلیک هریس» (۱۹۵۲) زبان‌شناس معروف فرانسوی به کار رفته بود، در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ وارد عرصه‌های زبان‌شناسی، نقد ادبی، رون‌کاوی، فلسفه، نظریه سیاسی، نظریه اجتماعی و نظریه فرهنگی شد. البته قابل ذکر است که گفتمنان در معنای فنی، علمی و زبان‌شناسانه خود، اولین بار در اواسط دهه ۱۹۶۰ توسط اندیشمند معروف فرانسوی «امبل بونینست» به کار گرفته شد و رواج یافت. از جمله افراز دیگری که در عرصه تعریف و تبیین این اصطلاح وجود دارد می‌توان به این موارد اشاره کرد: مایکل مان (۱۹۸۹)، که با تکاهاي جامعه‌شناختی به تعریف گفتمنان پرداخته است، دایان مک‌دانل دانشمند علوم اجتماعی و زبان‌شناس معروف، میشل فوکو (۱۹۷۲)، مایکل استابر (۱۹۸۳)، ولنتین ولوشینف زبان‌شناس معروف روسی، ارنستو لاکلاو و شانتال موفری از متفکران پس اساختارگرای ساکن در انگلستان و تئون ای. ون دایک (۱۹۴۳).

دریس می‌شمری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۴۱

که این مفهوم از واژه لاتینی «Doctrina» گرفته شده است و با سه تعریف ۱. نوعی از جهان‌بینی؛ ۲. مجموعه‌ای از نظام‌های فکری؛ ۳. اصولی برای خطمشی دولتها، متراffد است. از این رو، در تعریف آن گفته شده است که دکترین، نوعی از جهان‌بینی است که برنامه‌های سیاسی بر اساس آن، پایه و بنیاد گرفته باشد یا مجموعه‌ای از نظام‌های فکری است که بر پایه اصول معینی مبتنی باشد. همچنین به تنظیم اصولی که بر طبق آن، دولتها مشی خود را بهوژه در روابط بین‌المللی تعیین می‌کنند، اطلاق می‌گردد (علی‌بابایی و آقایی، ۱۳۶۵، ص ۲۷۰).

۶. «ترمینولوژی دکترین»: با کنکاش و بررسی درباره واژه و مفهوم دکترین در ترمینولوژی و فرهنگ اصطلاحات سیاسی، می‌توان گفت این واژه در ادبیات علوم سیاسی و اجتماعی متداول است و در معنای سوم، کاربرد بیشتری دارد؛ مانند دکترین برژنف^۱، دکترین مونرو^۲، دکترین فرانک سیناترا^۳، دکترین ضرورت نظامی، دکترین اطاعت کورکورانه، دکترین یک لیوان آب^۴ که همه این دکترین‌ها شامل مطالب زیر هستند: اینکه در چه زمانی و چرا یا به چه سببی چنین دکترینی صادر شده است؟ چه اصولی را دربرمی‌گیرد؟ اینکه خاصیت دکترین این است که باید به آن عمل شود، آن هم در یک برهه‌ای از زندگی و حیات سیاسی.

آرمانشهر ایرانی-اسلامی

اشتیاق بشر برای دانستن درباره آینده از عهد باستان وجود داشته است. پیشگویان و کاهن‌ها نمونه‌هایی از کسانی هستند که در گذشته تلاش داشتند، به نحوی به این اشتیاق در نزد خاص و عام پاسخ دهند. نخستین نشانه‌های جدی تر توجه بشر به آینده در عصر روش‌نگری دیده می‌شود، دورانی که

چگونگی زایش واقعیت «فردا» از دل تغییر (یا ثبات) «امروز»، است. آینده‌پژوهی برابر عبارت لاتین «Futures Study» است. واژه جمع دلیل استفاده شده‌است که با بهره‌گیری از طیف وسیعی از روش‌ها و بجای تصوّر «تنها یک آینده»، به گمانه‌زنی‌های نظام‌مند و خردورزانه، در مورد نه تنها «یک آینده» بلکه «چندین آینده متصوّر» مبادرت می‌شود. موضوعات آینده‌پژوهی دربرگیرنده گونه‌های «ممکن»، «محتمل» و «دلخواه» برای دگرگونی از حال به آینده هستند (برايسون ریچارد، ۱۳۹۱).

۳. «نظریه آرمانشهری»: نظریه آرمانشهر مبتنی بر پندار خوش‌بینانه نسبت به امکان ایجاد شهرهایی است که از هر نظر، نظام‌یافته و زیرنظرارت دقیق دولت یا سازمانهای ویژه دینی یا سیاسی و حقوقی قرار داشته باشد و یا بوسیله فلاسفه، حکما یا ایدئولوگ‌ها اداره شود. لوکوربوزیه صاحب نظریه در این زمینه است که در کتاب «پیشگامان طراحی» نوین آمده است. آغاز شهرهای آرمانی مدرن را از انگلستان دانسته‌اند (سیف الدینی، ۱۳۸۱، ص ۴۸۰).

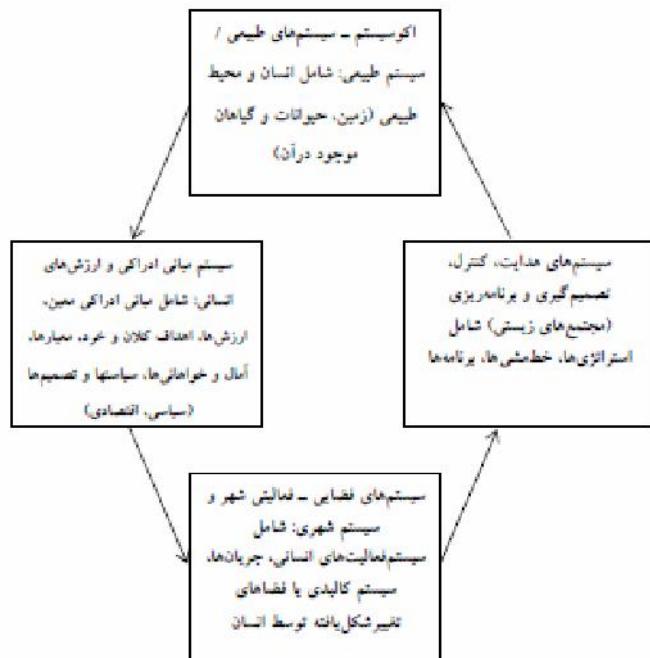
۴. «آرمان آرمانشهری»: رشته مهمی در توسعه برنامه‌ریزی و معماری و مبتنی بر آرمانهای اصلاح طلبان آرمانشهری انگلستان، آمریکا و فرانسه مانند «رابرت اوئن»^۵، «ایتن کلبه»^۶، «شارل فوریه»^۷ است. هر یک تلاش داشتند تجربه‌های اجتماعی ویژه‌ای را به اجرا گذازند که در آنها، آرایش فیزیکی ساختمان بتواند معایب آشکار شهر صنعتی را اصلاح کند و به انسان امکان دهد بصورت موجودی خردمند و به کمال رسیده، شکوفا شود.

۵. «دکترین»: در تعریف دکترین گفته شده است

1. Rober owen
2. Etienne cabet
3. Charles Fourier
4. Brezhnev Doctrina

- 5.Doctrine monaroe
- 6.Frank Sinatra Doctrine
- 7.One Glass of Water Doctrine

۱. برای مثال، دکترین مونرو بر اساس دو اصل: ۱. تشکیل مستعمرات جدید؛ ۲. ممنوع بودن دخالت سیاسی دولتهای اروپایی در قاره آمریکا پایه گذاری شد و دلیل طرح این دکترین هم دو مسئله بوده است: ۱. دولت روسیه از کشته‌های غیر روسی در شمال غربی آمریکای شمالی جلوگیری کرد؛ ۲. به دلیل ترس از اتحاد مقدس دولتهای اروپایی با اینکه این دکترین هرگز از سوی حقوق بین‌الملل به رسمیت شناخته نشد، ولی آمریکا به این دکترین در بردهای خاص عمل کرد. (نک: غلامرضا علی‌بابایی و دکتر بهمن آقایی، ۱۳۶۵، ص ۱۵۶).

نمودار ۱. ویژگیهای سیستمی و وضعیت آرمانشهری؛ مأخذ: نگارنده.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۴۲

برای رازگشایی از آینده و کشف آینده‌ها می‌توانیم چند دوره را بررسی کنیم. یکی از دوره‌ها یا چهار گونه آینده پژوهی را که بر این اساس تقسیم‌بندی می‌کنند، دوران ستاره‌شناسی است. در این دوران اعتقاد بر این بود که جهان مادی دارای یک الگوی نگاشت یافته و نظام مندی است که ارتباط وثیق و معناداری با حرکت افلاک، کواکب و ثوابت. در واقع، نوعی سامانه هشدار بود که تلاشش بر این بود تا به گونه‌ای یک سامانه هشدار فراهم کند که مثلاً قمر در عقرب است و نباید این کار را انجام دهیم؛ یا مثلاً سعد بودن و نحس بودن ایام و روزگار مطرح بود. دوره بعدی را دوره پیشگویی می‌دانند. این دوره یا این نوع از آینده‌پژوهی، مبتنی بر این فرض بود که برخی از افراد یا اندیشه‌های لایه‌های عمیق تر و سطوح زیرین ذهن افراد دسترسی دارند و به نوعی می‌توانند برخی از حوادث را پیشگویی کنند؛ همان چیزی که ما در آینده شناسی از آن صحبت کردیم

بشر باور داشت که علوم برای هر چیزی راه حلی خواهد یافت. قوانین نیوتون در مورد حرکت، درک و تحلیل بسیاری از پدیده‌ها را ممکن ساخته بود. در اثر رشد ستایبان علم در این دوره، اندیشمندان عصر روشنگری واقعاً به این نتیجه رسیده بودند که تنها زمان می‌خواهد تا همه قوانین و قواعد جامعه و محیط پیرامون بشر معلوم و آشکار شود. در همین دوران، بر خلاف گذشته که بیشتر اندیشمندان، افق‌های کامل‌روشنی از آینده (آرمانشهر)، تصویر می‌کردند، تجسم‌های تیره‌تری از آینده نیز موجودیت یافت. آثار اندیشمندانی چون «چ. جی ول»^۱، «جورج اورول»^۲ و «آلدوس هاکسلی»^۳ از زمرة چنین اندیشه‌هایی محسوب می‌شود و با چنین نمونه‌هایی است که کلاً آینده پژوهی راه خود را به ادبیات باز می‌کند. کامیابی خیره کننده رمان‌های «ژول ورن»^۴ و پا گرفتن سبک علمی تخیلی در ادبیات، در ادامه همین راه رخ می‌دهد. در تلاش‌های انسان

1. H.G.Well

2. George Orwell

3.Aldous Huxley

4. Jules Verne

(گروه مطالعات آینده نگر، ۱۳۹۱، ص ۱۲).

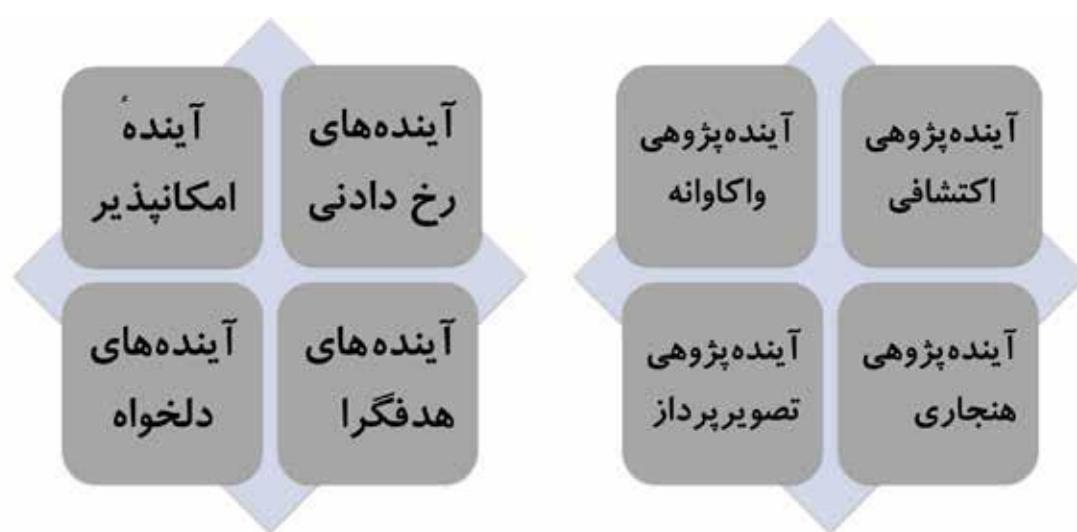
آینده پژوهی

در «آینده پژوهی» همواره صحبت از آینده‌ها است. آینده‌پژوهان معتقدند چندین آینده متفاوت می‌تواند شکل بگیرد. هر فرد، سازمان و کشوری می‌تواند آینده خود را طراحی و معماری نماید. آینده‌های ترسیم شده از عدم قطعیت برخوردارند و هیچ‌گاه نمی‌توان انتظار داشت که به طور کامل محقق گرددند. اما غیب‌گویان معتقدند فقط یک «آینده محتموم» وجود دارد و امکان تغییر ارادی و یا غیرارادی در این آینده قطعی وجود ندارد. همچنین آینده‌پژوهی به دنبال یک برخورد فاعلانه با آینده است^۱. در توصیفی عمومی آینده‌پژوهی می‌تواند روش علمی و تجربی برای درک و فهم آینده باشد. در خلال سال‌های زایش و بالندگی آینده‌پژوهی، همواره مجادله و گفتمانهایی بر سر گزینش بهترین نام و عنوان برای این حوزه از پژوهش در جریان بوده است. دشواریابی نامی کامل برای این حوزه، برخاسته از این واقعیت است که مطالعه آینده همچنان مسیر دانشگاهی متمایزی برای مطالعه و پژوهش بوده است (خرایی و محمودزاده، ۱۳۹۲، ص ۲۸). در واقع در آینده‌پژوهی، همواره سخن از آینده‌ها است و آینده‌پژوهان باور دارند که فرا روی هر فرد، سازمان و یا جامعه‌ای، آینده‌هایی متفاوت وجود دارد و آینده مطلوب را باید طراحی و معماری کرد. آینده‌پژوهان به دنبال کشف، ابداع، ارایه، آزمون و ارزیابی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب هستند. آنان انتخابهای مختلفی راجع به آینده فراروی انسانها قرار میدهند و در انتخاب و پی‌ریزی مطلوب ترین آینده به آنان کمک می‌کنند. طبق تعریف، آینده‌نگاری فرایندی است مبنی بر گفتمان‌های اجتماعی معطوف به آینده، با حضور

گروه‌های کثیری از خبرگان رشته‌های مختلف و نماینده‌گان همه ذی نفعان یک موضوع و به منظور خلق چشم‌اندازهای همه جانبه و بلندمدت از آینده، نتایج آینده‌نگاری مبنای برنامه‌بازی استراتژیک را تشکیل می‌دهند، در آینده‌نگاری مشارکت گسترده‌ی افراد و سازمان‌ها در فرایند انجام آن، علاوه بر آن که موجب می‌شود آینده از منظرهای گوناگون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی بررسی شده و راه کارهای معماری آینده ارائه می‌شود، انگیزه و باور عمومی را برای شکل بخشیدن به آینده مطلوب را در سطح وسیعی ایجاد می‌کند. معرفت‌شناسی آینده‌پژوهی، در حقیقت، نظریه‌ای معرفتی در باب دعاوی راستین مربوط به گذشته و حال، و به ویژه گزاره‌های صدق‌گونه‌ای است که آینده‌پژوهان درباره آینده مطرح می‌کنند. آیا مجادلات اخیر در حوزه فلسفه علم معماری و شهرسازی که پرسش‌هایی جدی درباره تلقی استاندارد - یا به تعبیر ما، دیدگاه مقبول در مطالعات شهری یا رویکردهای نظری معماری و شهرسازی - مطرح ساختند، تأثیری بر آینده‌پژوهی داشته‌اند؟

۱. «آینده»: یکی از پیش‌فرضهای آینده‌پژوهی اذعان به وجود گزینه‌های متعدد آینده است: «آینده امکان‌پذیر»: هر چیزی اعم از خوب یا بد، محتمل یا بعيد، می‌تواند در آینده رخ دهد. «آینده‌های رخدادنی یا محتمل»: آنچه به احتمال بسیار زیاد در آینده به وقوع خواهد پیوست (مبتنی بر استمرار روندهای کنونی در آینده). «آینده‌های دلخواه»: آنچه بهینه ترین و دلخواه ترین رویداد آینده به شمار می‌رود. «هدف»: محتمل ساختن آینده‌های دلخواه یا ترجیح داده شده است. بدین منظور باید از آنچه که می‌خواهیم بیافرینیم تصویری روش و شفاف در ذهن داشته باشیم (به ویژه از ارزش‌هایی

۱. «آینده‌شناسی» یعنی از یک آینده تغییرناپذیر صحبت کردن و یک آینده را پیش‌بینی کردن. آینده‌اندیشی دالانی است برای رسیدن به آینده‌پژوهی. این همان دانشی است که موضوع بحث ماست و از آن صحبت می‌کیم؛ گاه از آن جهت که در تفکرها و در فرهنگ‌های مختلف، روایت جدیدی از آینده پژوهی داریم. در زاین میز، در روسیه پراگنویز، در فرانسه پرسپکتیو، در اروپای غربی فورسایت و در سنت آمریکایی فیوجرز استادیس، اما همه اینها در واقع به معنا و مفهوم آینده‌پژوهی است (گروه مطالعات آینده نگر، ۱۳۹۱، ص ۷). آینده‌پژوهی شاخه‌ای از علوم انسانی که با ویژگی‌های انسانی جامعه سرو کار دارد، از این رو، به مبانی نظری و فلسفی رایج در جامعه پستگی مستقیم دارد. بر این قیاس، آینده‌پژوهی دانشی ارزش بنیان است و به همین سبب ارتباطی تنگانگ و ناگستنی با جهان‌بینی، ایدئولوژی و فرهنگ ملت‌ها دارد.

نمودار ۲. انواع آینده و انواع آینده پژوهی؛ مأخذ: ترسیم نگارند.

ابتدایی و ساده است و به گونه‌ای ناخودآگاه از وضعیت موجود دفاع می‌کند و معتقد است آینده با علم و فناوری بنا نهاده می‌شود. این روش محافظه کار بوده و در عین حال بیش از حد مبتنی بر فناوری است و اغلب فاقد مفروضات لحاظ شده است؛^۲ «آینده‌پژوهی مسئله محور»؛ این روش اخیر تلاش دارد با شناسایی و تعریف مشکلات و موانع، برای آنها راه حل‌هایی، هرچند ظاهری و غیرمتقن ارائه نماید؛^۳ «آینده‌پژوهی انتقادی»؛ این روش اهتمام ویژه‌ای به تحلیل فرضیه‌ها، تصورات و پارادایم‌ها دارد. در روش انتقادی پس از مطالعه و بررسی بر روی محورهای یاد شده، تأثیر سوگیری‌های مختلف فرهنگی و سنت‌های تحقیق بر کار پژوهش آینده، مورد توجه قرار می‌گیرد؛^۴ «آینده‌پژوهی معرفت شناسانه»؛ این روش می‌کوشد تا ثابت کنید که مشکلات و گرفتاری‌های ما ریشه در نگرش ما به جهان و راههای شناختی ما داشته و راه حل‌ها نیز از دگرگونی‌های نهفته و غیرقابل پیش‌بینی در این سطح ناشی می‌شود.

فرایند آینده نگاری
فرایند انجام هر برنامه آینده نگاری شامل چهار فاز است:

۱. **فاز یک**: تعیین چارچوب و الگوی مفهومی؛

که می‌خواهیم بر جامع آینده حاکم باشند). توجه به آینده‌های ممکنی است که علی‌رغم تردید در رخدادنیان، تحقق برخی از آنها اثر بزرگی بر زندگی مردم می‌گذارد.

۲. **«پژوهش در آینده»**: بر اساس موازین علمی و خردورزی، مردم از هم‌اکنون باید بدانند که آینده ممکن است آبستن چه پیشامدهایی باشد؛ کدام پیشامدها احتمال وقوع بیشتری دارند؛ و در میان آن‌ها کدامیک از مطلبیت بیشتری برخوردار است. بر همین بنیان، سه رویکرد به مطالعه آینده وجود دارد (به نقل از ویکی پیدیای فارسی): «آینده‌پژوهی واکاوانه یا تحلیلی»، که گاه «آینده‌پژوهی اکتشافی» نیز نامیده می‌شود؛ «آینده‌پژوهی تصویرپرداز»؛ و «آینده‌پژوهی هنجاری»، که گاه «آینده‌پژوهی مشارکتی» نیز نامیده می‌شود.

۳. **«سطح آینده‌پژوهی»**: از آنجا که آینده‌پژوهی یک دانش بین رشته‌ای است و کاربردهای فراوانی در حوزه‌های مختلف دارد، بسته به موضوع مورد مطالعه، روش مطالعاتی و ارزش‌های آینده پژوه، دارای سطوح متفاوتی است، ریچارد اسلاتر این سطوح را چنین تقسیم‌بندی کرده است: ۱. «آینده‌پژوهی عامه‌پسند»؛ این شیوه مبتنی بر مفروضات حاکم بر روابط اجتماعی است. آینده‌پژوهی عامه‌پسند،

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۴۵

تصویر ۲ (سمت چپ). تصویری از اتوپیا اثر تامس مور؛
ماخذ: ویکی‌پدیای فارسی، تاریخ اخذ: ۱۳۹۳/۳/۳.

تصویر ۱ (سمت راست). باغ عدن اثر هیرونیموس بوش؛
ماخذ: ویکی‌پدیای فارسی، زمان اخذ: ۱۳۹۳/۴/۱۱.

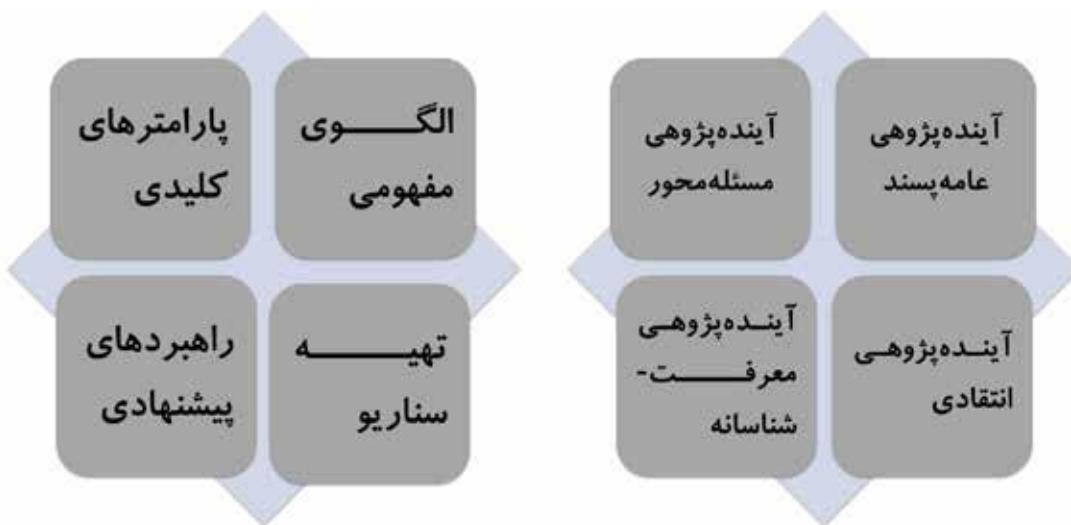
شده، متغیرهای کلیدی برنامه مشخص می‌شوند.
این فاز نیز خود شامل دو گام شناسایی و انتخاب
گزینه می‌باشد: «شناسایی»: شناسایی کارشناسان،
دست اندرکاران و افراد تاثیرگذار در فرایند و شناسایی
مؤلفه‌های مربوط و زیربخش‌های موردنظر؛ درک و
تبیین رسالت برنامه و «انتخاب»: دسته بندی افراد
مرتبط با برنامه، انتخاب کارشناسان، ایجاد چارچوب
مفهومی کلی که یک مدل مرجع برای فهم سیستم
و پایه‌ای برای تصمیم‌گیری است.

۳. «فاز سه»: تهیه سناریو؛ در این فاز برهم کنش
بین متغیرهای کلیدی تحلیل می‌شود و از این
طریق تعدادی سناریو طراحی می‌شود.

۴. «فاز چهار»: اشاعه نتایج و تدوین راهبردهای
پیشنهادی؛ اشاعه نتایج و تدوین راهبردهای
پیشنهادی اهمیت برابری دارند که بر حسب نوع و
اهداف برنامه آینده نگاری تغییر می‌کنند.

هدف این فاز سازمان‌دهی و استقرار پایه‌های
برنامه است. این مرحله که شامل تعیین هدف،
روش شناسی و انتخاب کارشناسان برنامه آینده نگاری
است.

۲. «فاز دو»: تعیین پارامترهای کلیدی؛ با استفاده
از گروه‌های متنوع کارشناسان و اطلاعات جمع‌آوری

می‌کند. آینده اساساً دارای عدم قطعیت است. با این همه آثار و رگهایی از اطلاعات و واقعیت‌ها که ریشه در گذشته و اکنون دارند، می‌توانند رهنمون ما به آینده باشند. در «جمهوریت» افلاطون نگرش به جامعه آینده بر اساس عدالت شکل گرفته است. خداشهر، سنت آگوستین، جامعه‌ای است که بر محبت و عشق بنیان نهاده شده در تقابلی آشکار با انسان شهر قرار دارد که بر پایه غرور و خودخواهی بنا شده است. سنت آگوستین معتقد است: خداشهر آرمانی او را می‌توان به شیوه ای واقعی و از راه ایجاد تغییر در ساختار انسان شهر پی ریزی کرد. ما همچنین می‌توانیم به «آلاتیس نوین» فرانسیس بیکن نظری بیندازیم. این آرمان شهر، جامعه‌ای بر مبنای گسترش انسانی را طراحی می‌کند. در «آرمان شهر» توماس مور نیز مالکیت اشتراکی اموال و سرمایه‌ها در کانون توجه و نظریه پردازی قرار دارد و انسان بخشی از این جامعه‌ی آرمانی به شمار می‌رود. آینده پژوهی فراتر از پیش‌بینی است و ادعای پیش‌گویی هم ندارد. آینده پژوهی هنر شکل دادن به آینده است، به آن شکل که آینده را می‌خواهیم. کسانی که این دانش را در دست دارند هم‌اکنون هم به آینده جهان به دلخواه خواسته خود، شکل می‌دهند. می‌توان کشورها و جوامعی

گفتگو آینده پژوهی و آینده معماری شهری
آینده امری است که انسان می‌تواند آن را با اقدامات هدفمند خود طراحی کرده و شکل دهد. آدمی برای آنکه عاقلانه عمل کند، بایستی نسبت به پیامدهای اقدامات خود، دیگران و واکنش‌های آنان و همچنین نسبت به نیروهایی که خارج از کنترل اosten، آگاهی و شناخت کافی داشته باشد. که این پیامدها تنها در آینده خود را نشان می‌دهند. بنابراین به منظور مطالعه این موضوعات، رشته جدیدی پدید آمد که هدفش مطالعه منظم و نظامدار آینده است؛ این رشته به نامهای مختلفی همچون «مطالعات آینده»، قلمرو آینده، تحقیقات درباره آینده، آینده پژوهی، و یا آینده نگری «نامیده می‌شود و متخصصان آن نیز آینده پژوه نامیده می‌شوند. امروزه تغییرات با آهنگی پرستاب تر رخ می‌دهند. تغییرات فناوری و به دنبال آن تغییر در دیگر جنبه‌های زندگی، افزایش روزافزون وابستگی متقابل کشورها و ملل، تمکن‌زدایی جوامع و نهادهای موجود که به دلیل گسترش فناوری اطلاعات، شتاب بیشتری یافته‌است، تمایل روزافزون به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی، قومی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر، لزوم درک بهتر از «تغییرات» و «آینده» را برای دولتها، کسب وکارها، سازمان‌ها و مردم ایجاب

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۴۷

رویکرد نخست از نیاز به تغییر شتابان و آگاهی از مقصد جهان ناشی می شود. این رویکرد شامل داده هایی از گذشته و حال است که راهی به سوی آینده های متتحمل را به تصویر می کشد و کمک می کند که تشخیص دهیم اندیشه شکل گرفته است که چیزی در حال تغییر است. این رویکرد شناخت آینده که مبتنی بر استنباط و سنگین ساختن کاربرد شاخص های اجتماعی و فرهنگی است، به گونه ای گسترده از پایان جنگ جهانی دوم تا اواخر دهه ۱۹۶۰ مورد بهره برداری قرار گرفته است و اکنون دوباره به عنوان رویکرد به میزان قابل توجهی از «فلسفه جان لاک» سرچشمه می گیرد و بر داده های تجربی تکیه دارد. آینده پژوهی دانشی است که بر دورنمایها و پیش انگاشت های ویژه ای استوار است که با کمک آن ها به تفکر نظام یافته او صریح پیرامون آینده می پردازد. در این دانش نظریه ها، روش ها و ارزش هایی وجود دارد که با شناسایی آینده های بدیل و تعیین آینده های ممکن، محتمل و مرجح، آینده فراهم ساخته تا کنترل بر آن افزایش یابد. به بیانی روشن تر، آینده پژوهی برای مطالعه آینده و تحقق اهداف کلیدی خود، در پی آن است که انتظارات از آینده را شناسایی کرده و کمک کند که تمامی توان و ظرفیت عوامل شکل دهنده آینده در راستای تحقق مطلوب ترین بدیل آینده، جهت دهی شوند.

روشهای آینده پژوهی در مطالعات شهری

لذا روشهای معمول و مراحل آن عبارتند از:

۱. «چشم انداز سازی»: چشم اندازسازی، تجسم و ایجاد تصویری غنی و البته نه چندان دقیق از آینده است. چشم انداز برخلاف سناریو که رد پا از اکنون به آینده مشهود است، بیشتر شبیه پرس به آینده است و لزوماً نمی توان نحوه تدوین چشم انداز را دید. به همین دلیل اخذ تایید ذینفعان برای شروع کار صرفاً بر اساس چشم انداز، کاری مشکل است. برای مثمر نمودن بودن، چشم انداز باید مقرن به واقعیات و به دور از خیال پردازی باشد.

را دید که نتوانستند خود را با تحولات سازگار کنند و از این جهت از هم فروپاشیدند. آنها ذات تغییر را درست نشناختند. آینده شناسی از این منظر دانش شناخت تغییرات است. شناخت آینده از حیاتی ترین علوم مورد نیاز هر انسانی است. از نظر برخی نویسنده‌گان مانند مارین ۱۹۸۷، آینده پژوهی چنان از هم گسیخته است که نمی توان آن را حوزه ای یکپارچه به شمار آورد. بی تردید آینده پژوهی گسترده وسیعی از موضوع ها را در بر می گیرد. هر پدیده ای، احتمالاً آینده ای دارد و به همین دلیل این احتمال نیز وجود دارد که ما از آینده تمامی پدیده ها را کندوکاو کنیم، از موجه خوار و خانواده و سیاست تا فیزیک، گیتی، و مخمرشناسی، همگی می توانند موضوعی برای آینده پژوهی باشند، افزون بر این، کارشناسان مورچه خواران، خانواده و سیاست، صلاحیت اظهار نظر درباره آن ها را دارند، نه آینده پژوهان. با این همه، برای تلاش یکپارچه و کل گرایانه ی آینده پژوهان نیز جایگاهی وجود دارد. این جایگاه گرچه مبتنی بر دانش تخصصی است اما اغلب، آینده پژوهی را در جایگاهی فراتر از دانش تخصصی قرار می دهد. کارشناسان، گاه از درک چگونگی تاثیر رویدادها، فرایندها و اقدام های خارج از حوزه تخصصی خود و پدیده های مورد مطالعه، ناتوان هستند. افزون بر این، حوزه های مطالعاتی دیگری که توانسته اند تا اندازه ای انسجام فکری خود را حفظ کنند، تفاوت چندانی با آینده پژوهی ندارند. ادامه «تصمیم گیری صرفاً چندین آینده محتمل بر اساس تجارب گذشته»، غفلت از رصد تغییرات آتی را در پی خواهد داشت و با تلخکامی روبرو خواهد شد. عدم قطعیت نهفته در آینده برای برخی، توجیه کننده نداشتند دور اندیشه ایانان و برای عده ای دیگر منبعی گرانبهای از فرصت هاست. به طور ویژه مطالعه در گذشته نزدیک و حتی امروز در حوزه رویکردهایی که با مفاهیم فلسفی غرب به ویژه دیدگاه های «جان لاک»، «جی دابلیو لاینیتسس»، «فردریک هگل»، «امانوئل کانت» مرتبط هستند.

۲. «دیده بانی آینده»^۱: دیده بانی در معنای عام عبارت است از زیرنظر داشتن یک زمینه خاص با هدف شناسایی چالش‌ها و فرصت‌های آتی موجود در آن زمینه. دیده بانی افزون بر آینده، برای موضوعاتی که در مجاورت زمانی با پندارش‌های (پارادایم‌های) کنونی می‌باشند، نیز انجام می‌شود. دیده بانی بویژه برای شناسایی اولیه حوزه‌های کلیدی جهت انجام ژرف کاوی بعدی و سناپری‌سازی یا تهیه نقشه راه برای آن‌ها بسیار رویکرد سودمندی است.

۳. «نقشه راه»^۲: نقشه راه، گام‌هایی را که باید برای نیل به یک هدف بردنشت، تعیین می‌کند. طیف وسیعی از انواع نقشه راه وجود دارد. نقشه راه به گمانه‌زنی در کشف محصولات مختلف ممکن در آینده کمک می‌کند و در عین حال بخش‌های کلیدی از علوم مختلف که برای ایجاد این محصولات لازم است، را نیز مشخص می‌کند.

۴. «پس نگری»^۳: پس نگری با تصور آینده مطلوب شروع می‌شود و سپس با تعیین قدم‌های لازم برای افزایش شانس رسیدن به آن آینده ادامه می‌یابد. این رویکرد تنها زمانی عملی است که اهداف آینده به روشنی و به دور از هرگونه ابهام تعیین شده باشند.

۵. «مدل سازی»^۴: کاربرد این روش در بررسی آینده یک سیستم و نیز جایی که در کی از عوامل موثر بر تغییرات سیستم در طول زمان، وجود دارد، می‌باشد. این روش ابزار ارزشمندی جهت بررسی یک موضوع پیچیده می‌باشد و در آن بررسی‌ها بیشتر بر پایه ادراکات افراد صورت می‌گیرد تا شواهد.

۶. «شبیه سازی»^۵: در این رویکرد مثل بازیهای کامپیوتری، از متولیان موضوع خواسته می‌شود که خود را به عنوان بازیگران یک سناریو فرض کنند و در مورد واکنش‌های خود تصمیم بگیرند. بدین ترتیب این رویکرد روش خوبی برای سیاست گذاران است تا نحوه تأثیر سیاست‌های فعلی خود را بزرآینده، و میزان کارایی این سیاست‌ها را در درازمدت،

شبیه سازی کنند.
۷. «دلفی»^۶: دلفی نوعی مشاوره شامل ۲ گام (مرحله) است؛ گام یکم شامل پخش پرسشنامه با هدف جستار دیدگاه‌های اولیه از طیف بزرگی از کارشناسان یک حوزه خاص می‌شود. پاسخ‌ها گردآوری و جهت نظرسنجی دوباره برای همه شرکت کنندگان در همه پرسی پس فرستاده می‌شود. دیگر پرسشی که از شرکت کنندگان همه پرسی مطرح می‌شود، خودارزیابی آنها از سطح صلاحیت خود برای پاسخ به پرسشها است. دلفی روش خوبی برای بدبست آوردن یک تصویر کلی از چیزهایی است که در یک زمینه خاص از علوم در حال رخدادن است. ارسال دوباره پرسشنامه‌ها برای شرکت کنندگان نهایتاً باعث می‌شود که نوعی اجماع نظر در مورد پیش‌بینی آینده آن حوزه بدبست آید.

۸. «روندهایی»^۷: روندها، الگوهای تغییر در چیزهای پراهمیت از دید مشاهده‌گر هستند که در طول زمان بوقوع می‌پیوندند. نخستین گام در آینده پژوهی، کشف روندهایی است که هم اکنون در جریان هستند. این روش در حقیقت پیش‌بینی آینده از روی قرائن و شواهد تاریخی است که تغییرات یک داده در گذشته نشان می‌دهد. روند کاوی بویژه برای سنجش کارایی سیاستگذاری‌ها و نمایان ساختن مشکلات در حال ایجاد، سودمندمی‌باشد.

۹. «تجزیه و تحلیل پیش‌رانها»^۸: برای شناسایی پیشران‌هایی که روندهای آتی را شکل می‌دهند، از این روش بهره‌گیری می‌شود. با این روش بویژه می‌توان تعامل بین پیشران‌ها را مورد بررسی دقیق قرار داده و بدین طریق پیشران‌هایی اصلی که شکل دهنده آینده هستند، را تشخیص داد.

۱۰. «سناریو پردازی»^۹: سناریوها تصاویری از آینده‌های محتمل هستند. این تصاویر دروناً به هم وابسته هستند. سناریوها، از اطلاعات مربوط به احتمالات و روندهای متنوع (و بعضًا و اگر)، تصاویری باورپذیر و دروناً سازگار از آینده ایجاد می‌کنند. هدف از بکارگیری سناریوها، ایجاد فضایی از ممکنات است

1. Horizon Scanning

2. Road map

3. Back Casting

4. Modeling

5. Simulation & Gaming

6. Delphi

7. Trend Analysis

8. Drivers Analysis

9. Scenario

دریس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۴۹

۲. «انجیل»: مهدویت و فرهنگ اعتقاد به ظهور منجی آخرالزمان در کتاب مقدس مسیحیان آمده است. در انجیل برتابا نویدهای مهدی (عج) به صراحت آمده است، ولی نظر به اینکه مسیحیان آن را معتبر نمی‌دانند؛ مورد دیگر که از نجات دهنده‌ای سخن می‌گوید که در آخرالزمان ظهور خواهد کرد، عیسی نیز با او خواهد آمد و او را جلال خواهد داد و از ساعت و روز ظهر او جز خدا کسی اطلاع ندارد و او کسی جز حضرت مهدی (عج) نمی‌باشد.

۳. «مهدویت در یهود»: موضوع مهدویت در نزد یهودیان نیز بعنوان یک اعتقاد اصولی پذیرفته شده است. یهودیان معتقدند که در آخرالزمان منجی و رهاننده‌ای به نام «ماشیح» ظهور خواهد کرد که او را از نسل حضرت داود (ع) می‌شمارند. در کتاب مقدس یهودیان، عبرانی، عنوان مسیح یا ماشیح به معنای مسح شده خداوند توصیف شده است و عدم اعتقاد به ظهور ماشیح به منزله انکار گفتار حضرت موسی و دیگر انبیای بنی اسرائیل تلقی می‌شود.

۴. «زبور»: در زبور حضرت داود (ع) که تحت عنوان «مزامیر» در کتاب عهد عتیق آمده است، نویدهای در مورد ظهور حضرت مهدی (عج) داده شده است. تا جایی که می‌توان گفت، در هر بخش زبور اشاره‌ای به ظهور آن حضرت شده است. جالب توجه این که مطالبی که قرآن کریم پیرامون ظهور حضرت مهدی (عج) از زبور نقل کرده، در زبور فعلی عیناً موجود است، و از تحریف مصون مانده است. قرآن کریم چنین می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزُّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرْثُها عِبَادِي الصَّالِحُونَ»؛ و در حقیقت، در زبور پس از تورات نوشته‌ی که زمین را بندگان شایسته ما به ارت خواهند برد. طبق روایات متواتر اسلامی، این آیه مربوط به ظهور حضرت مهدی (عج) می‌باشد.

۵. «مهدویت در تورات»: در سفر پیدایش چنین می‌خوانیم: نام تو ابراهیم خواهد بود، اما در خصوص اسماعیل تو را اجابت فرمودم. اینک او را برکت داده بارور گردانم، و او را بسیار کثیر گردانم، دوازده رئیس

که در آن کارایی سیاست‌های اتخاذ شده در برابر چالش‌های موجود آینده در بوته آزمایش قرار می‌گیرند.

در رویکرد آینده پژوهی فرایند برنامه ریزی شهری برای انجام فعالیت برنامه ریزی در مراحلی به شرح ذیل صورت می‌گیرد: «مرحله اول: شناخت وضع موجود»؛ «مرحله دوم: تعیین مسائل کلیدی»؛ «مرحله سوم: آینده‌نگاری»؛ «مرحله چهارم: ترسیم چشم‌انداز و تعیین حوزه‌های هدف»؛ «مرحله پنجم: تهیی سبد سناریوها»؛ «مرحله ششم: گزینش سناریوی مطلوب»؛ «مرحله هفتم: هدف گذاری کیفی و کمی»؛ «مرحله هشتم: سیاست گذاری»؛ «مرحله نهم: تدوین پروگرام‌های اجرایی»؛ «مرحله دهم: اجرا و پایش فرآیند»؛ «مرحله یازدهم: بازخورد».

مهدویت در آیینه ادیان

در ادیان الهی مهدویت و اعتقاد به ظهور مهدی موعود یک اعتقاد عام و جهان‌شمول است و تمامی ادیان الهی بشارت موعود و وعده منجی را سر داده‌اند و معتقدند که کار نیمه تمام و ناتمام انبیاء و ادیان الهی به دست این مرد بزرگ کامل خواهد شد. اینک ما به بررسی فرهنگ مهدویت در سطح ادیان الهی می‌پردازیم.

۱. «مهدویت در آیینه مسیحیان»: اعتقاد به ظهور منجی آخرالزمان در آیین مسیح به قوت پذیرفته شده است. بنابر اعتقاد مسیحیان نجات دهنده، فارقلیط به معنای تسلي دهنده و شفیع درددکار است؛ اما در عهد جدید، مراد از آخرین نجات‌دهنده همان عیسی مسیح است که بار دیگر زنده خواهد شد و جهان سراسر فساد و تباہی را نجات خواهد داد. از جمله کتب مسیحیت می‌توان به انجیل متی، لوقا، مرقس، برنابا و مکاشفات یوحنا اشاره کرد. مسیحیان معتقدند حضرت مسیح موعود یهود می‌باشد. یهودیان، ناکامی آن حضرت را در تشکیل حکومت جهانی، دست‌آویز رد آن مدعای نموده‌اند.

از وی پدید آیند و امتی عظیم از وی بوجود آور، از ابراهیم امتی بزرگ و زورآور پدید خواهم آمد و جمع امتهای جهان از او برکت خواهند یافت. نکته: از نسل حضرت اسماعیل (ع) تنها یک پیامبر یعنی وجود مقدس پیامبر اکرم (ص) به رسالت برگزیده شدند. به علاوه تمامی جانشینان آن حضرت نیز از نسل حضرت اسماعیل (ع) میباشند. برای توضیح بیشتر میتوان در عهد عتیق به کتابهای اشعیا نبی (فصل ۱ و ۴۵)، ذکریا نبی (فصل ۱۴)، صنفیاء نبی (فصل ۳)، سلیمان نبی (فصل ۲)، حجی نبی (فصل ۲)، اول سموئیل (فصل ۲)، دوم سموئیل (فصل ۱۲ و ۲۳) و حزقيال نبی (فصل ۲۱) مراجعه نمود.

۶. «قرآن کریم»: در قرآن کریم کتاب مقدس مسلمان اعتقاد به ظهور مهدی موعود بعنوان یک اصل اعتقادی پذیرفته شده است. آنچه از بررسی آیات هدایت گر قرآن کریم استفاده میشود که دین در تمام دوران تاریخ بشر همواره یکی بوده و آن اسلام بوده و سرانجام دین اسلام همه کره زمین را فراخواهد گرفت و بر همه ادیان جهان پیروز خواهد گردید، و این در هنگامی است که حضرت مهدی (ع) ظهور کند و حکومت واحد جهانی را تشکیل دهد و برنامه جهانی شدن اسلام و وعدههای خداوند را تحقق بخشد. به همین جهت خداوند در قرآن کریم از زبان حضرت ابراهیم (ع)، حضرت اسماعیل (ع)، پیامبر اکرم، حواریون حضرت عیسی (ع) به هنگام بحث از گروندگان به آئین حق بالفظ اسلام، مسلم و مسلمین یاد فرموده است. از آن چه گفته شد، این نتیجه به دست می آید که: تأسیس حکومت واحد جهانی و ظهور مبارک حضرت مهدی با وحدت جامعه و جهانی شدن اسلام ارتباط کامل دارد. و برای اتمام نویدهای قرآن کریم ظهور حضرت مهدی یک امر حتمی و لازم است، چه آن که بدون تحقق وعدههای قرآن و ظهور حضرت صاحب الزمان (ع) اسلام ناتمام است و آن گونه که باید رسالت جهانی خود را ایفا ننموده است.

۷. «مهدویت در نگرش شیعی»: از نظر شیعه جفای امت اسلام نسبت به امام علی (ع) و فرزندان معصوم مخصوص است. او، تاریخ اسلام پس از پیامبر اکرم (ص) در حوزه سیاست و حکومت به انحراف گرائید و پیامدهای منفی متعددی نیز در پی داشت که یکی از آنها محرومیت جامعه از رهبری معنوی و آسمانی بود؛ چر که امام علی (ع) و پس از امامان معصوم (ع) پیشوایان دینی سیاسی بر حق خلافت و امامت انحصاری داشته‌اند و دیگران، غاصب حق و معصوماند ولذا (جائز) و (باطل) می‌باشند. و این انحراف تاکنون ادامه داشته است. شیعیان منتظرند که آخرین بازمانده از امامان معصوم (ع) ظهور کند و تاریخ اسلام و در نهایت تاریخ انسان را به مسیر طبیعی و الهی اش بازگرداند. در آن صورت، اسلام، عزیز و همگانی می‌شود و مسلمانان، توانمندانه بر جهان چیره می‌گردند. امام، برخلاف «امیر یا خلیفه» در نزد اهل سنت پس از پیامبر اسلام (ص) در هر عصری برترین انسان روی زمین است و هیچ‌کس بر او برتری ندارد. علامه مجلسی پس از نقل احادیث مربوط به اقتدای عیسی (ع) به مهدی در نماز و پس از پیش کشیدن مسئله برتری امام یا بنی می‌نویسد: آنها دو پیشوایند، یکی نبی و دیگری امام و اگر بنا باشد، هنگام حضور هر دو یکی از آنها، پیشوای دیگری باشد، او امام است که پیشوای نبی است... و اگر چنین باشد، پس امام افضل از مأمور است، زیرا در شریعت محمدی (ص) امر چنین است: مجلسی (۱۴۰۳/۵۱۸۹) البته این نظریه در صورتی می‌تواند نشانی از اعتبار داشته باشد که عیسی صرفاً سمت نبی داشته باشد و امام نباشد. بنابراین اگر عیسی، امام هم به حساب آید، صورت فرف می‌کند. بنابراین، اقتدای عیسی (ع) به مهدی (ع) نه تنها مشکلی به وجود نمی‌آورد و نیازی به توجیه ندارد بلکه تأیید کننده این باور است که منجی و حاکم آخرالزمان مهدی موعود (ع) است و عیسی (ع) آن‌چه را انجام می‌دهد، تحت رهبری و امانت او و در جهت تأیید دین آخرالزمانی اسلام است.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۵۱

شرایط جدیدی برای بش می‌باشد که یک جامعه بشری مبتنی بر فطرت الهی را به وجود می‌آورد. د چنین جامعه‌ای کل بشریت سهیم بوده و غایت و آمال تمامی انسان‌هاست. بدین جهت عصر مهدوی از تعلق به قوم و قبیله و نژاد خاصی بری بوده و غایت مشترک بشری می‌باشد. انتظار ظهور منجی موعود، در واقع، انتظار تحقق غایت بشری می‌باشد که به تدبیر الهی بر جهان حاکم خواهد شد.

ب) روی کرد جهانی مهدویت: ادیان خصلتی جهانی دارند. به دلیل وحدت ذاتی جهان هستی که همه امور به ذات حق برمی‌گردد، پیام الهی برای تمامی انسان‌هاست. و تنوع ادیان آسمانی نه به دلیل تنوع در محتوا و پیام، بلکه در ویژگی‌های عصری آنهاست. اعتقاد به مهدویت تحقق بخش فطرت بشری نیز می‌باشد. انسان فطرتاً هویتی الهی دارد و بدین جهت اشتراک بشریت د هویت الله مستلزم تحقق جامعه‌ای جهانی خواهد بود و هرگونه تعلقات عارضی جغرافیایی و قومی و نژادی در برابر چنین هویت مشترکی صبغه‌ای زوال پذیر و ثانوی دارند و در نتیجه توان تقابل و تعارض با هویت مشترک الهی را ندارند. از این رو اعتقاد به مهدویت به دلیل ابتنا بر هویت فطری و الهی انسان‌ها تمامی بشریت را در برمی‌گیرد و بعدی جهانی پیدا می‌کند.

ج) روی کرد الهی - دینی: همان‌طور که در عصر حاضر، پدیده جهانی شدن، عرصه بازگشت ادیان را به عرصه سیاست فراهم ساخته است و ناکارآمدی ایدئولوژی‌های مبتنی بر سکولاریسم روشن شده است، حکومت جهانی ناگزیر از توجه به عنصر دین به عنوان یک عنصر هویت‌بخش فرآگیر می‌باشد. حکومت جهانی مهدوی (ع) عملاً به دلیل ابتنا بر نگرش دینی - الهی به زندگی سیاسی اجتماعی حائز چنین ویژگی و خصلت می‌باشد. در جامعه مهدوی وجود امام معصوم (ع) لطف الهی است که به هدایت خویش و اجرای کلام الهی خوی شو جرای احکام الهی جامعه را به سوی سعادت سوق می‌دهد.

د) پیش‌رفت علوم و عقول بشری: تکامل فکری

بیشتر احادیثی که به نزول و ایفای نقش عیسی (ع) در آخرالزمان اشاره دارند و در منابع شیعی نیز ذکر شده‌اند، دارای اسناد و برگرفته از مأخذ اهل سنت هستند. این احادیث در منابع شیعی هم تأیید شدند، اما همواره نقش محوری از آن مهدی (ع) است. در باور شیعی ناظر به تولد امام دوازدهم (ع) نیز شواهد ظاهری تاریخی به گونه‌ای بود که درنظر مسلمانان غیر امامیه و حتی بسیاری از امامیه این امر محل انکار و تردید قرار گرفت. شهادت برخی یاران نزدیک امام عسکری (ع) بود که ثابت کرد. امام یازدهم صاحب فرزندی بودند که او را فقط به افراد معتمد نشان دادند. انتظار شیعه بر آن بود که زمین هرگز از جهت خداوند خالی نمی‌ماند و لذا محال بود که امامی معصوم، ولو در پس پرده غیبت وجود نداشته باشد. هم ایمان مسیحی بر عروج عیسی و هم ایمان شیعی به تولد امام غایب (ع) مبتنی بر شهادت مؤمنانی بود که چنین انتظاری از پیش در آن شکل گرفته بود.

گفتمان مهدویت و آینده جهان

مهدویت به عنوان مدینه فاضله و ظهور منجی موعود تدبیری الهی است تا آمال بشریت در طول قرن‌ها تحقق یابد. تحقق چنین عصری مستلزم آماده بودن زمینه‌ها و شرایط لازم می‌باشد. بدین جهت است که مهدویت می‌تواند با پدیده‌ای به نام جهانی‌شدن ارتباط پیدا کند. بدون تردید مدینه فاضله مهدوی دارای ویژگی‌هایی است که در مطالعه تطبیقی حاضر توجه به آنها ضرورت دارد. در ذیل برخی از این ویژگی‌ها و ابعاد بررسی شده است:

الف) مهدویت و فلسفه تاریخ: در مورد فلسفه تاریخ و غایت آن دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد و در برخی نگرش‌ها تاریخ خصلتی ئوری دارد و همواره در چرخه‌های خاص خود در حال تکرار است. هر چند چنین نگرشی در برخی مذاهب باستان کشل آیین هندو وجود دارد اما در ادیان آسمانی - ابراهیمی تاریخ سرانجام داشته و دارای غایتی است که در حال حکمت بدان سو می‌باشد.

وجوب حکومت، مدلی را که این دکترین به نمایش می‌گذارد، ارائه می‌دهیم. بنابراین در این دکترین، حکومت، جایگزین امامت معصوم در شرایط غیبت می‌شود و با توجه به اذن امام، بسیاری از وظایف و مسئولیت‌های ولایی امام را به انجام می‌رساند. در این دکترین گفته شده است: «هر آنچه که نبی و امام به عنوان سلاطین مردم و دژهای استوار اسلام در آنها ولایت دارند، فقیه نیز بر آنها ولایت دارد»^۱ مگر آن‌چه که به دلیل اجماع و نص استثناء شده‌اند. فلذا هر کاری که به امور دینی یا دنیوی مردم مربوط می‌شود، می‌بایست انجام شود و هیچ راه فراری به دلایل مختلف وجود ندارد یا به حکم عقل و عادت و به لحاظ توقف امور معاش و معاد و انتظام دین و دنیا یا به حکم شرع از جهت ورود امر به آن یا اجماع و یا نفعی ضرر و یا عسر و حرج و فساد بر مسلمانان یا به هر دلیل دیگر، واجب باشد و نیز کارهایی که ضرورت آن مشخص است، ولی مسئولیت آن بر عهده شخصی نهاده نشده است یا اموری که شارع، اذن داده، ولی مأمور اجرا در آن معلوم نیست، در همه این موارد، وظیفه فقیه است که تصرف نموده و آن را انجام دهد» (ایزدهی، ۱۳۸۴، ص ۱۱۱).

ویژگی‌های دکترین قیام کاملاً در مقابل دکترین اسقاط تکلیف قرار گرفته است؛ چراکه نظریه پردازان این دکترین بر این باورند که اگر شئون و شخصیت اسلامی و نیز شعایر اسلام و احکام آن، در جامعه کمرنگ شود یا مورد اهانت قرار گیرد، به یقین، کسی که از همه بیشتر نگران و آرزو خاطر می‌شود، شخص شخصی آن، ولی اعظم خداست. از این‌رو، باید در کاستی‌ها و کمبودها بیندیشیم و برای رفع معايب و نواقص کمر همت بینديم؛ زیرا این همه اسراف و تبذیر، این همه افراط و تغییر و این همه

بشری و رشد آگاهی انسان‌ها از دست‌آوردهای حکومت جهانی مهدوی تلقی می‌شود. علم و دانش یکی از مکارم و مفاخر انسانی است. حضرت آدم به واسطه این که از موهبت علم الاسماء بهره‌مند بود مسجد فرشتگان گردید. علم و دانش انواع و مراتب بسیاری دارد و مراتب آن بهره‌مند خداوند که از علوم مختلف و مراتب آن بهره‌مند بودند اکثریت انسان‌ها تنها در زمینه‌هایی خاص و به صورت محدود به آن دست یافته‌اند. یکی از دست‌آوردهای حکومت مهدوی این است که علم و دانش در همه ابعاد آن گسترش یافته و افراد جامعه از کامل‌ترین مواهب علمی برخوردار خواهد گردید.

دکترین مهدویت و آینده جهان

انواع دکترین‌های متفاوتی در رابطه با مهدویت مطرح است که در این پژوهش تنها تاکید بر دکترین نسبتاً غالب مورد پذیرش امام (ره) بوده است.^۲ از سویی دیگر، «دکترین قیام» در دو سطح قابل بحث است: (الف) دکترین قیام تیپ اول یا «دکترین وجوب حکومت»؛ (ب) دکترین قیام تیپ دوم یا دکترین جواز تصرف.^۳

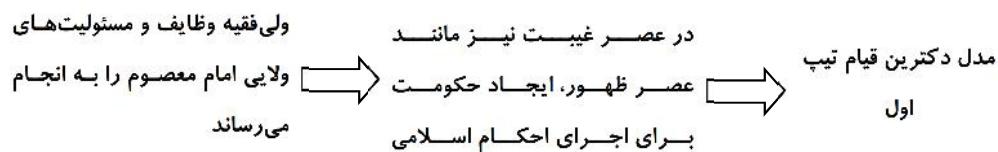
الف) دکترین قیام تیپ اول یا دکترین وجوب

حکومت: در این دکترین، شبکه‌ای از مفاهیم (توحید، نبوت، عدل، امامت، معاد) بدین صورت شکل گرفته که امامت معصوم، یکی از مفاهیم پنجگانه بنیادین آن است. همچنین در راستای مفهوم امامت، به مهدویت و غیبت که یکی از ارکان اصلی تفکر سیاسی شیعه است، می‌رسیم. از این‌رو، درباره ماهیت زندگی سیاسی شیعه در دوره غیبت، یک دکترین به تعطیلی و تحريم حکومت برای تحقق احکام اسلامی حکم کرد که شرح آن گذشت و دیگری به وجوب حکومت نظر دارد. اینک برای آشنایی با نوع دوم، یعنی دکترین

۱. قائلین به دکترین وجوب حکومت ولایت فقیه به ترتیب عبارتند از: ۱. علامه حلی (متوفای ۷۲۶ هق)، ۲. محقق کرکی (متوفای ۹۴۰ هق)، ۳. ملا احمد نراقی (متوفای ۱۲۴۵ هق)، ۴. صاحب جواهر (متوفای ۱۲۶۶ هق)، ۵. امام خمینی (متوفای ۱۴۰۹ هق)،

۲. برای اطلاعات بیشتر ر.ک: عیسی نیا، رضا (۱۳۸۷) درآمدی بر دکترین‌های مرتبط با فلسفه مهدویت در جمهوری اسلامی؛ علمی - پژوهشی مطالعات اقلاب اسلامی، شماره ۱۵.

۳. ملا احمد نراقی، یکی از قائلین به دکترین وجوب حکومت، در این‌باره می‌گوید: «دلیل بر اینکه قلمرو حکومت فقیه بهسان اختیارات پیامبر و امامان معصوم (ع) است، مقتضای ظاهر اجماع است؛ چراکه بسیاری از فقهاء به آن تصریح کرده‌اند، به گونه‌ای که از سخنان آنان فهمیده می‌شود که این امر نزد آنان از مسلمات بوده است (نک: ایزدهی، ۱۳۸۴، ص ۵۳۰).

هیچ وقت می‌گذارید تا وقتی امام زمان (عج) آمد، بخوانید؛ حفظ اسلام واجب‌تر از نماز است. منطق حاکم خمین را نداشته باشید که می‌گفت: «باید معاصی را رواج داد تا امام زمان بیاید؛ اگر معصیت رواج پیدا نکند حضرت ظهور نمی‌کند» (همان، ص ۳۷۰). این دکترین می‌گوید که اگر نظر شماها مثل نظر بعضی عامی‌های منحرف، آن است که برای ظهور آن بزرگوار باید کوشش در تحقیق کفر و ظلم کرد تا عالم را ظلم فرا گیرد و مقدمات ظهور فراهم شود، فانالله و انا الیه راجعون. صاحب‌نظران این دکترین استدلال می‌کنند که اصلاً حضرت صاحب تشریف می‌آورند برای چی؟ برای اینکه گسترش بدهند عدالت را... برای اینکه فساد را از بین ببرند (همان، ص ۳۷۱).

۳. ایجاد حکومت: بحث مورد نظر در این ویژگی، این است که برای رفع ظلم و آمادگی دولت کریمه، چه گام‌هایی و در چه وسعتی می‌توانیم برداریم؟ حضرت امام خمینی پاسخ این پرسش را در ایجاد حکومت در عصر غیبت می‌داند. بر این اساس می‌گوید: «لزوم حکومت به منظور بسط عدالت و تعلیم و تربیت و حفظ نظام جامعه و رفع ظلم و حراست مرزهای کشور و جلوگیری از تجاوز بیگانگان، از بدیهی ترین امور است، بی‌آنکه بین زمان حضور غیبت امام و این کشور و آن کشور فرقی باشد». (همان، ص ۳۷۸). پس وجود حاکمی که برپا دارنده و نگهدارنده نظام و قانون اسلام باشد، ضرورت دارد. از این‌رو، بنا به ضرورت شرع و عقل، آنچه در دوره حیات رسول اکرم (ص) و زمان امیر مؤمنان، علی‌بن ابی طالب (ع) لازم بوده، یعنی حکومت و دستگاه اجرا و اداره، پس از ایشان نیز در زمان ما لازم است. امام خمینی در ادامه بحث خود، پس از اینکه می‌گوید

اختلاف طبقاتی و فقر و پریشانی، شایسته جامعه منتظر نیست^۱ بر این اساس، ویژگی‌های جامعه منتظر عبارت است از: ۱. بطلان تفکر غرب‌گرایی و غرب‌زدگی؛ ۲. تمسک تام و تمام به هویت اسلامی؛ ۳. کمرنگ نشدن شئون و شعایر اسلام و احکام آن در جامعه؛ ۴. امیدواری به یاری خدا و پیروزی اسلام؛ ۵. استقامت دینی در برابر هجوم دشمنان اسلام؛ ۶. رفع کاستی‌ها و کمبودها و رفع اختلاف طبقاتی و فقر و پریشانی؛ ۷. اصلاح خود و جامعه؛ ۸. جامعه منتظر، تمدن‌ش اسلامی و برگرفته از قرآن مجید است؛ ۹. جامعه‌ای زنده، قوی، قدرتمند، شجاع، صادق و خودکفای؛ ۱۰. در برابر مؤمنان، متواضع در برابر کافران، سرسخت و نیرومند؛ ۱۱. جامعه‌ای باعفت و پارسا در همه زمینه‌ها؛ ۱۲. رشد و اشاعه اخلاق اسلامی. خلاصه، جامعه منتظر باید بهتر و کامل‌تر از آنچه هست، باشد؛ یعنی برنامه‌هایش صحیح‌تر و به طور کلی، همه چیزش در مسیر انتظار باشد. بنابراین، خط غرب‌گرایی و تضعیف استقلال اسلامی باید منفور باشد، تمسک تام و تمام به هویت اسلامی باید افتخار و گرایش به بیگانگان عار باشد. با حفظ این ویژگی‌هایی که برای جامعه منتظران بر شمردیم، اکنون ویژگی‌های دکترین آن را نیز در محورهای زیر مشاهده می‌شود:

۱. انتظار همراه با عمل: چون همه انتظار داریم وجود مبارک بقیه‌الله اعظم را، لکن با انتظار تنها نمی‌شود (رحمی‌بور، ۱۳۸۱، دفتر ۴۲، ص ۳۶۷) بلکه باید همراه با انتظار، گام‌هایی هم در این جهت برداشت.

۲. مبارزه با معصیت، گناه و ظلم: این دکترین بر خلاف دکترین اسقاط تکلیف، می‌گوید: نگویید بگذار تا امام زمان بیاید. [مگر] شما نماز را

۱. پیام آیت‌الله لطف‌الله صافی گلپایگانی در ۱۳ شعبان ۱۴۲۲ هـ. ق کتاب گفتمان مهدویت، ۱۳۸۱ صص ۱۶ و ۱۷.

دکترین‌های عصر ظهور			دکترین‌های عصر انتظار		مفاهیم
دکترین قابلیت اجتماعی	دکترین قیام طبیعی	دکترین عدل مبتنی بر علم	دکترین قیام	دکترین اسقاط تکلیف یا تعطیلی حکومت	
هم ظلم و فساد و هم عدالت و مبارزه با ظلم	پر از ظلم و جور	---	---	پر از ظلم و جور و فساد	وضعیت جهان
پذیرای دولت کریمه، چون به دوره سوم مرحله تاریخی خود رسیده است	عدم پذیرش و پیروزی از راه جنگ امام و جهاد و خونریزی	پیروزی از روی علم	خواهان جامعه‌ای باعفت و پارسا در همه زمینه‌ها	جامعه‌ای پر از گناه و بی‌بند و باری	وضعیت جامعه
امنیت جهانی	امنیت جهانی	امنیت جهانی	تلاش برای ایجاد امنیت	نالمنی و هرج و مرج	نظم اجتماعی
یک حکومت	یک حکومت	یک حکومت	عینیت دین و سیاست و وجوه حکومت	جدایی دین از سیاست و تعطیلی حکومت	موقعیت حکومت
یک فرهنگ	یک فرهنگ	یک فرهنگ	تلاش برای فرهنگ اصیل اسلامی	روا داشتن محترمات	موقعیت فرهنگ
یک دین	یک دین	یک دین	حضور دین در حوزه عمومی	جدایی دین از حوزه عمومی	موقعیت دین
یک قانون یک دولت	یک قانون یک دولت	یک قانون یک دولت	ایجاد دولت و قانون اسلامی برای اجرای احکام اسلامی	همکاری با دولت طاغوتی و بی‌قانونی به منظور ظهور دولت کریمه	قانون و دولت
اوج و شکوفایی ارزش‌های اسلامی	اوج و شکوفایی ارزش‌های اسلامی	اوج و شکوفایی ارزش‌های اسلامی	رشد اشاعه اخلاق اسلامی	رشد و اشاعه مسائل ضدآخلاقی	ارزش‌ها

جدول ۱. جدول مقایسه دکترین‌ها؛ مأخذ: عیسی نیا، ۱۳۸۹.

هیچ‌کس نمی‌تواند بگوید که دیگر لازم نیست از آینده پژوهی ضرورت تدقیق در ساختار شهر و ظهور واژگان و ترمینولوژی خاصی به نام «آرمانشهر» بوده است. در ایران دوره اسلامی، آرمانشهر از سه دیدگاه قابل بررسی است:

۱. «عرصه دین»: انتظار و آرزوهایی که در پیرامون آن پدید آمده خود به اندیشه آرمانشهری الهام بخشیده است.

۲. «عرصه حکمت و فلسفه»: سه تن از بزرگترین حکیمان ایرانی (فارابی، ابن سینا و خواجه نصیرالدین

حدود و ثغور و تمامیت ارضی و وطن اسلامی دفاع کنیم و وارد بحث مهمتری می‌شود و اعلام می‌دارد هر که اظهار کند تشکیل حکومت اسلامی ضرورت ندارد، منکر ضرورت اجرای احکام اسلام شده و جامعیت احکام و جاودانگی دین مبین اسلام را انکار کرده است (همان، ص ۳۸۴).

آرمانشهر ایرانی در دوران اسلامی بی‌شک یکی از مهمترین موضوعات در حوزه

دریس شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۵۵

چنین وصفی می بینند و باور دارند که تاریخ بشر به رغم فراز و نشیب فرجامی خجسته دارد. برداشت شیعه از جامه پس از ظهور، صلح و آرامش و رفاه و برابری است که الهام بخش جامعه آرمانی است و شهرهایی نام برده شده که اکنون وجود دارد و زیر فرمان فرزندان امام زمان (عج) است.

در عرصه حکمت، شهر آرمانی سه ویژگی دارد:

۱- شهر بر رهبری حکیمی فرزانه استوار است.

۲- نظام سیاسی و اجتماعی اغلب طبقاتی است و هر کس بر حسب شایستگی هایش در طبقه ای که سزاوار اوست، قرار می گیرد.

۳- حکومت ضرورتی ناگزیر و ضامن بقای جامعه مدنی است (اصیل، ۱۳۷۴، ص ۱۳۷).

(*) آرمانشهر ایرانی و ابونصر فارابی - ۲۵۹ هـ ق: انسانهای اهل مدینه فاضله فارابی همه در راه کمال هستند و هر یک از آنان دیرتر یا زودتر از دیگری به نقطه ای مادی یا معنوی دست می یابند که این امر خود برانگیزند حرکتهای فردی بصری می شود.^۱ «نظام حاکم»: نظام حاکم بر این شهر نظامی است که انسان را به جایی می برد که جز به خدا نمی اندیشد. معلم ثانی همه جا تأکید دارد که عنان رهبری مدینه فاضله را به سمت مردمی می سپارد که رئیس اول نام دارد که شخصیت اول جامعه و نزدیکترین فرد به یزدان پاک است.

«اجتماع و اجتماع پذیری»: از نظر فارابی انسان موجودی مدنی بالطبع است و حیات بشر بدون تعاون و اجتماع پایدار نمی ماند. هر فرد در راه نیل به کمال فطری به اموری احتیاج دارد که تنها ی ای قادر به اقدام به آنها نیست و فقط در اجتماع و

طوسی) مبتکر اندیشه مدینه فاضله اند.

۳. «عرصه ادب و عرفان»: الگو یا صورت مثالی آرمانشهری است که حوزه های دین و ادب را در بر می گیرد. در این عرصه مفاهیم آرمانی در طی طریق یک مکاشفه روحانی و تجربه ای استحسانی از سلوک معنوی انسان معنا می یابد که می توان به مولانا اشاره داشت.

در رابطه با آرمانشهر ایرانی در عرصه دین باید گفت که؛

۱. « Zahere »: زاهره شهر است که چون دیگر شهرهای آرمانی در گوشه ای از کره خاکی ما نهاده است. دراز او، پنهانی آن یک ماه راه است، در کنار دریاست و رودهایش پر آب و چشمہ سارانش زلال و جوشان است. فرمانروای شهر، طاهر نام دارد و فرزند امام غایب (عج) است. وی در قصری بهشت آیین می نشیند، رخت درویشی می پوشد و رهبری سیاسی و دینی دارد (قدس اربیلی، ۱۳۶۱، ص ۷۶۵-۷۷۰).

۲. «جزیره خضراء»: این جزیره در باخته بر قدیم، در دل آبهای سپید قرار دارد و شریعت اسلام حاکم بر دین و دولت توأمان است. مردم چشم به راه امام دوازدهم اند و در روز آدینه لشکریان سوار بر اسب در میدان شهر گرد می آیند و برای تعجیل ظهور آن حضرت دعا می خوانند (نامی التجار، ۱۴۰۶، ص ۱۶۲-۱۰۶).

۳. «انظار»: انتظار همه مسلمانان در این نکته اتفاق نظر دارند که سیر تاریخ اسلام پس از خلفای راشدین رو به انحطاط رفته است، اما در فرجم آن اختلاف دارند. سُنیّان چنین سیری را دور شدن از وضع آرمانی می دانند و اما شیعیان آن را به سوی

۱. صفت فاضله گویای آرمان حکیم در جست و جوی جامعه کمال مطلوب بود. مدینه فاضله در اندیشه فارابی، از معموره زمین آغاز می شود و در کوچکترین حد خود، به شهر اطلاق می گردد. چنین نگرشی، افزون بر اینکه از مفهوم اسلامی در اسلام سرچشمه می گیرد، بسی فراتر از محدوده جغرافیایی ملت هاست. دریافت فارابی از جامعه کامل، جامعه ای بزرگ است که ملتنهای بسیار را در برگرفته و چنانچه رهبری آرمانی زمام را به دست گیرد مدینه فاضله در محدوده آن تحقق خواهد یافت. مدینه فاضله فارابی، جامعه ایست کاملاً روحانی که تصویر جزئیات آن بسی دشوار است. با این که بحث وی گستره و مفصل است، اما ممکن است کلی گویی بسندۀ می کند و به روابط علمیوس سیاسی و اجتماعی نمی پردازد. جامعه مدنی (اجتماع مدنی) برای نظام طبقاتی مدینه فاضله، آگاهی اجمالی به دستگاه فلسفی فارابی ضرورت دارد. زیرا ساختار شهر آرمانی وی پژواک ذهن و برداشت فقلانی وی از نظام کائنات است. در دستگاه فلسفی فارابی، همه کائنات از فضیان وجود نخست با ذات پروردگار پدید آمده است و موجودهای عالم در نظامی متنازل قرار گرفته‌اند. بدین ترتیب که پس از موجود نخست که مبداء البیادی است، سلسله مراتب موجودهای عالم به ترتیب الانقضای از کمال به نقصان سیر می کند تا به مرحله‌ای می‌رسند که گامی فروتر از آن نیستی محض است. از این رو در شهر آرمانی فارابی، خیر افضل (سعادت آدمی و نیکی بین) تنها در اجتماع مدنی به دست می‌آید نه در اجتماعی که از آن کمتر یا ناقص باشد و انسانها به حکم سرشت و برای رسیدن به کمال، نیازمند همکاری و تشکیل اجتماعند، نیازهای آدمی چنان متنوع و فراوان است که هیچ کس به تنها نمی تواند همه آنها را برآورده سازد.

ناصری آورده است. از دید او نابرابری آدمیان امری است طبیعی؛ و تقسیم کار اجتماعی که موجب پیدایی جامعه مدنی و پیوستگی آن است، خود از این نابرابری سرچشمه می‌گیرد. وی برای تأیید گفته اش حدیثی به ظاهر مجھول نیز می‌آورد که می‌گوید: لوتساوى الناس لملک و جمیعاً (اگر مردم برابر باشند، هر آینه همه هلاک می‌شوند). رهبر آرمانی وی چهار خصلت دارد: ۱- حکمت. ۲- خردمندی. ۳- استعداد و قدرت اقنان. ۴- دلیری و توان جهاد (خواجہ نصیرالدین طوسی، ۱۳۶۱، ص ۳۰۰ - ۲۷۹).

(*) آرمانشهر ایرانی و ابن سینا (۴۲۸ - ۳۷۰) هـ.ق: در اندیشه سیاسی وی نیز نوعی آرمانشهر به نام مدینه عادله مطرح شده است که رئیس آن پیامبر (ص) است. وی به یاری وحی جامعه را به سوی سعادت راهبری می‌کند. با توجه به این که ریاست پیامبر رخدادی تکرارشدنی است، پس از وی خلیفه یا امام جانشین وی می‌شود که باید جامعه را راهبری کند. این رهبری ۴ شرط دارد: ۱- دلیری. ۲- اعتدال. ۳- حسن تدبیر. ۴- خردمندی.

راهبردها و راهکارهای تحقق شهر امن^۱
۱. «زیبائندیشی و زیباسازی»: اولین عامل ظهور و بروز شهر امن، زیبایی است. خداوند جمیل به انسانهای نیکوکار و عده ورود به شهر امن داده و از میان همه نعمت‌ها بیشترین تاکید را بر زیبایی‌های بهشت قرار داده و اساس خلقت جهان را زیبایی بیان فرموده است.^۲ «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوْهُمْ أَيّْهُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً؛ مَا آنِّجَهُ رَأْوِي زَمِينٍ» است، زینت آن قراردادیم تا بین وسیله مردم را امتحان کنیم که چه کسی بهتر عمل می‌کند» (کهف: ۷).

۲. «آموزش هدفمند»: آموزش هدفمند شهروندان با شاخص‌های یک انسان کامل برای امروزین شدن،

در تعاون به کمال می‌رسد. پس نه تنها تأسیس اجتماع ناشی از طبع بشر است بلکه جماعت هم غایتی جز کمال آدمی ندارد (داوری اردکانی، ۱۳۵۴، ص ۱۰۵ - ۱۰۴). «پیوستگی و همبستگی اجتماعی»: از دیدگاه فارابی انسان از جمله جانورانی است که بطور مطلق نه به حوائج اولیه و ضروری زندگی خود می‌رسد و نه گروهی و اجتماع گروه های بسیار در جایگاه و مکان واحد و پیوستگی به یکدیگر (آزاد ارمکی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۳). «نشانه‌های زندگی جمعی»: مدینه فاضله فارابی جامعه‌ای است که در آن عدالت و سعادت واقعی حکمرواست و رئیس و مرشد آن مدینه از حکماست و قدرت رهبری و هدایت دارد (حسینی، ۱۳۵۷، ص ۸۴). از نظر فارابی نشانه‌های زندگی جمعی عبارت است از: ۱- افراد و گروه‌های بسیار؛ ۲- مکان واحد؛ ۳- پیوستگی و ارتباط با یکدیگر؛ ۴- هدفداری. فارابی زیر بنای کار را فضیلت و کمال می‌داند و می‌گوید خیر افضل و کمال نهایی انسان در مدینه و اجتماعات حاصل می‌شود (آزاد ارمکی، ۱۳۷۴، ص ۲۳۴). «سعادت بشری»: فارابی سعادت را بر دو قسم می‌داند: ۱.

سعادت حقیقی که مطلوب لذاته است و همه امور و خیرات نسبت به آن در حکم وسیله است و این سعادت معنوی است و در آخرت محقق می‌شود؛ ۲. سعادت دیگر آن است که جمهور آن را سعادت می‌دانند مانند ثروت، لذات و سایر اموری که مردمان آن را خیرات می‌انگارند (داوری، ۱۳۵۴، ص ۱۰۲). «اندام واره گرایی شهر»: فارابی دیدگاهی اندامگرا دارد. وی شهر را به جسم آدمی شبیه می‌کند که باید کامل، خوش ترکیب و با توزیع مناسب و درست کارکردها باشد. سلسه مراتب یک ضرورت است.

(*) آرمانشهر ایرانی و خواجہ نصیر الدین طوسی (۶۷۲ - ۵۹۷ هـ.ق): وی طرح مدینه فاضله فارابی را اقتباس کرده و آن را در کتاب اخلاق

۱. مطلب این بخش از مقاله «بررسی و تحلیل عوامل موثر در تجلی شهر امن از دیدگاه اسلام» استخراج شده است که به قلم دکتر حمید رضا صارمی در شماره ۲۷ نشریه مدیریت شهری به چاپ رسیده است.
۲. کهف: ۳۱ - حج: ۲۳ - فاطر: ۳۳ - انسان: ۲۱

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۵۷

نظمات مهندسی رفتارهای اجتماعی را در یک فرایند الهی سامان و شکل داد، به دنبال آن فضاهای کالبدی با همین ویژگی‌ها شکل خواهند گرفت. در میان این هنجارها، عدالت از موضوعات مهم و بسیار وسیع در اداره شهرها محسوب شده و ظلم و ستم در مقابل آن قرار دارد. آیات متعدد از قرآن مجید با صراحت کامل، نابودی اجتماعات گذشته را مغلول ظلم و ستم معرفی می‌کند.^۱ عدالت مفهومی عام، فraigیر و مقبول در همه جوامع است. بر پایه اعتقاد شیعیان و همچنین آیات و روایات، ظهور منجی عالم برای اجرای عدالت بوده و آبادانی و امنیت شهرها در نتیجه اجرای عدالت توسط آن عزیز خدا خواهد بود.

خداؤند بصیر بدون هیچ قید و شرطی با صراحت و قاطعیت امر به عدالت فرموده‌اند: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعُدْلِ... خَداؤند بِهِ عَدْلٌ وَ... فَرَمَانَ دَهْدَ» (نحل: ۹۰).

۵. «مسکن مطلوب»: نیاز به مسکن در جوامع مختلف یک اصل اساسی و بالهمیت است. این نیاز علاوه بر ضرورت اساسی آن به عنوان سرپناه از ویژگی‌هایی مانند فرم مطلوب مسکن، استحکام مسکن، امنیت مسکن، میزان دسترسی و نیز فاصله مناسب ساکنان به تسهیلات و خدمات کالبدی محله، دسترسی به طبیعت و فضاهای سبز، تأمین تجهیزات و زیرساخت‌ها مورده نیاز مسکن، همگواری مسکن با کاربری‌های سازگار، نمای ساختمان، معماری ساخت، تعداد طبقات و موارد فراوان دیگر برخوردار بوده و دارای شاخص‌های کمی و کیفی برای اندازه‌گیری است. نیاز ضروری شهرها به سکونت و همچنین کیفیت آن باعث شده تا مسکن مطلوب از منظر قرآن به یکی از عوامل ظهور و بروز شهر امن تعبیر شود.

۶. «نظم و تدبیر در طراحی»: «نظم و آراستگی و پیچیدگی و کمال چه در اشکال و چه در ترکیب آنها یک مبنای دینی است. معماری اسلامی برای خلق نظم و بسامانی هر چه بیشتر در بنا به هندسه‌ای دقیق و خالص روی می‌آورد و همواره از اشکال کامل

ضرورت و نیاز شهرها برای پیاده سازی شهر امن است. دستور رسول گرامی اسلام برای آموزش از روز تولد تا پایان زندگی پایه و اساس آموزش شهرهوندی است. ضرورت آموزش نیاز به توضیح ندارد، اما اینکه آموزش با چه هدفی انجام شود، بسیار مهم است. برای پیدایش حکومت قانون و جهت پیشگیری از ناامنی، جامعه نیازمند آموزش مناسب و هدفمند با تکیه بر مقتضیات زمانی است. این آموزش‌ها باید در راستای ارائه خدمات اجتماعی و شیوه رفتارهای زندگی امروزین تدوین شوند. درک مقابله افراد از رابطه بین فضا و جامعه جهت رعایت ضوابط و هنجارها در قالب سازگار نمودن افراد، مرحله اول آموزش است. در مرحله دوم آموزش، تدوین چارچوبهای اجبار اجتماعی برای آموزش متمندین از انضباط اجتماعی و در صورت عدم پذیرش، اجبار قانونی در پذیرش و در نهایت تأدیب آنها جهت همسانی و هماهنگی در هنجارهای اجتماعی است.

۳. «پویایی»: دست‌یابی به شهرهای پویا و تحول گرا در چشم انداز آینده، از دیگر عوامل پیاده سازی شهر امن است. اصولاً مبنای جهان و انسان و همه هستی رو به کمال و تکامل است. این تکامل باید در همه ابعاد شکل بگیرد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم در حدیث معتبر و معروفی فرمودند: «قد نجی من کان غده خیرا من أمسه و من ساوی یوماه فهو مغبون و من کان أمسه خیرا من یومه فهو ملعون؛ هر کس که فردایش از دیروزش بهتر باشد، نجات پیدا کرد، و هر کس دو روزش مساوی باشد، او مغبون است و هر کس دیروزش بهتر از امروزش باشد، ملعون است» (جعفری، ۱۳۷۶: ج ۲۵، ص ۲۴۰).

۴. «رعایت عدالت در اداره شهر»: در تبیین شهر امن از منظر اسلام، هنجارهای اجتماعی حاکم بر زندگی مردم به کالبد و امنیت شهر شکل داده و شهر امن را به منصه ظهور می‌رساند. هنجارهای اجتماعی مجموعه دستورالعمل‌ها و نظمات برگرفته از دین برای زندگی انسانهاست. اگر بتوان این

۹. «بهبود کیفیت محیط شهر»: بالابردن کیفیت محیط شهری در جهت آسایش و خوشایندی شهروندان یکی دیگر از اصول بروز شهر امن است. بهبود محیط شهری موضوعی تصنیعی نیست، بلکه از نیازهای انسان برای بهبود کیفیت سکونت و امنیت بیشتر است. خداوند غفور در آیات مختلف به برخی عناصر طبیعی به عنوان مصادیق بهبود کیفیت فضای محیط شهری اشاره فرموده است: «وَأَنْرَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَا أَتَيْنَاكُمْ بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ؛ چه کسی آسمانها و زمین را آفریده و از آسمان برای شما باران فرستاده که به وسیله آن باغ‌هایتان را بازور و سبز و خرم می‌کنیم» (نمل: ۶۰).

۱۰. «بهره‌گیری از خردمندان در اداره امور شهر»: یکی از تأکیدهای دین مبین اسلام و اگذاری امور جامعه به دست افراد دانشمند و خردمند است. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نامه مشهور خود به مالک اشتر می‌فرماید: «در استوار ساختن صلاح کار شهرهای خود و به پاداشتن آنچه مردم پیش از تو به پا داشته‌اند، بسیار با دانشمندان مذاکره و با خردمندان گفتگو کن» (نهج البلاغه (انصاری)، ۱۳۷۳، ص ۲۳۴).

۱۱. «فقرزدایی»: اصولاً یکی از نامنی‌های زندگی انسان به دلیل کمبودهای مادی و عدم اطمینان مالی به آینده است. برنامه‌ریزی صحیح برای رفع نیازهای اساسی همه مردم، به ویژه گروههای آسیب پذیر از روش‌های مناسب توانمندسازی این اقدام برای امنیت بخشی به شهر است. در اسلام پرداخت شمرده شده و به پرداخت آنها تأکید شده است. یکی از اهداف این احکام در دین مبین اسلام توجه به فقرا و مستمندان و جلوگیری از فقر در جامعه است. در روایات فراوانی به صراحت عدم پرداخت زکات را موجب نامنی و پرداخت آن را موجب برکت و امنیت به شمار آورده و عامل پیشگیری از بلایا و نامنی بیان کرده‌اند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «امت من تا زمانی که به یکدیگر

هندسی و منظم سود می‌جوید. بدین طریق معمار از ریاضیات و هندسه متعالی برآمده از آن، که به زعم قدمتاً تنها علمی است که می‌تواند به وجهی، تصویری از علم خداوندی و انتظام مطلق حاکم بر آن را به بشر بنمایاند، برای ساختن فضای ایده‌آل و مطلق مورد نظرش کمک می‌گیرد و آنچنان معماری را به وجود می‌آورد که اشکال کامل و پرسلابت هندسی برآن حکومت می‌رانند (مطلوبی، ۱۳۶۶، ص ۱۶۷).

۷. «مهربانی، محبت و خوشرفتاری»: بر اساس فطرت انسانی و مدنی‌طبع بودن انسان و نیاز افراد جامعه به یکدیگر در تامین معاش و برقراری نظم و امنیت اجتماعی، پیاده‌سازی مکانهایی برای ارتباط جسمی و عاطفی برای پیوند دادن احسان و معاشرت یکی از عوامل تجلی شهر امن است. برای بروز محبت در جامعه، ترسیم نقشه و تحلیل ساخت اجتماعی جامعه بر اساس شرایط زندگی امروزین ضروری است. از منظر اسلام، احسان، عطوفت و محبت به همه مردم، به ویژه افرادی که پیوند خونی دارند، از عوامل آبادانی و امنیت شهر است. حضرت محمد صلی الله علیه، محبت کردن (حتی توسط کافران) را عامل آبادانی شهر بیان فرموده‌اند.

۸. «استحکام بخشی به زیرساختها و بناهای شهری»: استحکام و مقاوم‌سازی در زیرساختها و بناهای شهری یکی از اصول شهر امن است. در آیات قرآن وجود مواهب جهان مادی همه از نعمت‌های خداوند محسوب شده وجود آنها در نظام خلقت لازم است. بهره‌برداری از نعمت‌های الهی وسیله‌ای برای رسیدن به سعادت و تکامل انسان یاد شده است. استوارسازی و اساسی کردن کار و پرهیز از ظاهرسازی و نیرنگ‌بازی، از اصول ساخت در شهر امن است. در معماری این اصل اهمیت فراوانی دارد. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «من بنی فاقتصد فی بنائه لم يؤجر؛ هر که با کاستن مواد ساختمانی بسازد، پاداش داده نمی‌شود» (مجلسی، ج ۷۶، ص ۱۵۰).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۵۹

و بُوی جهانی پیدا کرده است و به جهانی شدن فرهنگ مهدویت منجر شده است. اما پرسشی که در متن این پژوهش تمام رخ هویدا گشت این بود که چه نسبتی بین پدیده جهانی شدن با حکومت جهانی حضرت مهدی (عج) برقرار است. در پاسخ به این پرسش می‌توان ذات جهانی شدن را در متن آموزه‌های مهدویت جست تعابیر و تفاسیر مختلفی که در روایات و اخبار ملاحم در بیان ویژگی‌های عصر ظهور حضرت مهدی آمده است که صدای آن حضرت را همه جهانیان در هنگام سخن می‌شنوند و یا سیمای مبارک وی را می‌بینند مؤید جهان‌گستری آموزه‌های مهدویت است. البته در تبیین ارتباط دو مفهوم مهدویت و آینده شهرها در قالب جهانی شدن باید به تعاریفی که از جهانی شدن می‌شود توجه کرد، چرا که:

۱. اولاً لزوماً مفهوم جهانی شدن در تمامی قرائت‌های خود با مهدویت اسلامی سازگاری ندارد به عنوان نمونه جهانی شدن در تعریف غلبه ارزش‌های غربی و هژمون شدن فرهنگ امریکایی نسبتی با آموزه‌های مهدویت ندارد یا تفاسیر نئومارکسیستی از پدیده جهانی شدن در تضاد با مفهوم مهدویت قرار می‌گیرد. جهانی شدن فرآیندی است که همراه با رشد تکنولوژی ارتباطات موجب فشردگی زمان و مکان هم‌جواری مجازی، کش آمدن مناسبات اجتماعی در طول مکان و کوچک شدن جهان گردیده است. با این حال می‌توان نشانه‌هایی از ارتباط و سازگاری بین جهانی شدن با فرهنگ مهدویت ایجاد کرد و با نگرش ابزاری - فرآیندی به جهانی شدن می‌توان رهیافت و برداشتی از جهانی شدن ارائه کرد که زمینه فهم ماراز چگونگی تحقق مهدویت در معنای عام خود که مقتضای ادیان آسمانی است فراهم نماید.

۲. نکته دوم این که دکترین مهدویت در ذیل مفهوم جهانی شدن با هدف تحقیق وحدت انسان‌ها شکل می‌گیرد چرا که در آموزه‌های مهدویت هویت فطری و الهی انسان‌ها، مشترک و فرازمانی و فرامکانی تعریف می‌شود. از طرفی پدیده جهانی شدن با تحقق ابزاری

خیانت نورزنده و امانت را برگرداند و زکات بدنهند، پیوسته در خیر به سر می‌برند و هر گاه چنین نکردنده، به قحطی و خشکسالی گرفتار می‌شوند» (کمره‌ای، ۱۳۶۴: ج ۱، ص ۲۵۶).

۱۲. «**تقویت فعالیتهای اجتماعی**»: یکی از اصول شهر امن، سامان بخشی به فعالیتهای اجتماعی در قالب خانواده، همسایه، محله و شهر است. تدوین چارچوب تعاملات اجتماعی در جهت محبت و مساعدت بدون دخالت و تجسس در امور یکدیگر به عنوان یک مرز روشن برای تعاملات اجتماعی، مقدمه تقویت فعالیتهای اجتماعی است. از منظر دین مبین اسلام مرز این تعاملات به روشنی بیان شده است. روایات دینی حرمت همسایه را مانند خون او در نظر گرفته‌اند. «حرمة الجار على الجار كحرمة دمه؛ حرمت همسایه بر همسایه چون حرمت خون او است» (نهج الفصاحه (مجیدی خوانساری): بی‌تا، ص ۴۴۰).

۱۳. «**تعمیق بخشی ارتباط با خدا در جامعه**»: عبادت و بندگی خدا یکی از مهمترین اصول بروز شهر امن است. این موضوع در جایگاهی از اهمیت قرار دارد که خداوند منان هدف از خلقت را عبادت بیان فرموده است. «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا يَعْبُدُونِ؛ مَا جَنْ وَ انسان را خلق نکردیم جز برای اینکه عبادتم کنند» (ذاریات: ۵۶).

نتیجه گیری و جمعبندی

در ادیان الهی مهدویت و اعتقاد به ظهور منجی آخرالزمان، یک اعتقاد عام و جهان شمول است. تعبیر بسیار بلندی از همه انبیاء از اول تا خاتم راجع به حضرت حجت (عج) رسیده و تقریباً جزء اجتماعی‌ترین موضوعات بین همه ادیان الهی و ابراهیمی بشارت موعود و وعده منجی است و همه گفته‌اند کار نیمه تمام و ناتمام انبیاء و ادیان به دست این مرد بزرگ کامل خواهد شد. باری در تمام ادیان آسمانی فرهنگ غنی مهدویت به دلیل ابتنا بر هویت فطری و الهی آدمیان با هدف تحقق وحدت انسان‌ها پذیرفته شده است و رنگ

مسجد به عنوان عنصری اسلامی در شهرهاست. تلفیق تجسم عناصر طبیعی نظیر آب و فضای سبز و پوشش گیاهی در فضاهای زیستی و عناصر نمادین، امکان «ذکر» را مهیا می‌نماید.

۳- «شهر طهارت و پاکی»: تاکید بر طهارت معنائی و محتوائی در ظاهر و باطن جزو ویژگیهای آرمانشهر اسلامی است. همانطور که پیکره‌های شهرهای مسلمین، با مجاورت مسجد(محل معنا)، مدرسه(محل آموزش) و بازار(محل ماده و کالا)، در هم آمیخته‌اند؛ در آرمانشهر مطلوب اسلامی، تکیه بر «طیب» شهر پاکی و بهزیستی معنائی و محتوائی، ظاهری و باطنی تاکید شده است. این پاکی میتواند هم شهر سالم زیستی و سکونتی مادی باشد. و هم پاکی روحانی و معنوی آرمانشهر را به همراه داشته باشد. و نشان از «مبربی بودن بیماری، ناهنجاری و تهدیدی باشد».

۴- «شهر اصلاح»: تذکر خداوند بر عمل صالحان در کنار ایمان و اصلاح زمین، از موضوعاتی است که در کتاب خدا تکرار گشته است. آرمانشهر اسلامی که در پی تحقق مدینهٔ فاضلۀ خداگونهٔ زمینی است؛ در اصلاح زمین و پاسداشت میراث مشترک تمدنها می‌کوشد. و به ترمیم ارتباط گستهٔ انسان و طبیعت برمی‌آید. در آرمانشهر اسلامی، اصلاح و عدم فساد از صفات و ویژگیهای خاص بستر شهری است.

۵- «شهر شکر»: آرمانشهر اسلامی شهر شکر و بهره‌گیری مناسب از محیط زیست، زیست بوم، استعدادها، پتانسیلها و قابلیتهای مادی و معنوی است. پرهیز از کفران نعمت، اسراف و تبذیر از جلوه‌های آرمانشهر اسلامی است.

۶- «شهر وحدت»: وحدت فرد با جامعه، وحدت جامعه با محیط، وحدت اجزا در کل، وحدت در نگرش، وحدت در کالبد و سیمای شهری، وحدت در پراکندگی یکسان و متناسب اجزای شهری (در عین توجه به مفهوم عدالت)، وحدت مردم شهر با مسئولان و بالعکس، وحدت تفکر در رسیدن به

فضای ارتباطی، تشدید آگاهی و جداسازی هویت از مکان و اهمیت یابی فضا، زمینه مناسبی را برای تحقق وحدت جامعه بشری در اصلاح جهانی را فراهم می‌سازد.

۳. نکته سوم که دکترین مهدویت را نباید به عنوان یک تئوری صرفاً مذهبی یا سیاسی و یا اسطوره‌ای مطرح نمود بلکه باید آنرا در ذیل تئوری‌های جهانی با تحولات جهانی و ارتباطات جهانی مطرح کرد و مهم‌تر از همه می‌توان از وجه فناور و تکنولوژیک جهانی شدن در راستای جهانی کردن مفهوم مهدویت استفاده کرد تا گفتمان مهدویت در عصر جهانی شدن به گفتمان غالب - پارادایم مسلط - تبدیل شود.

لذا در راستای ترسیم چهره آینده شهرها برای زمینه سازی ظهور منجی عالم بشریت باید شهرها دارای ویژگیهایی خاص باشند که بر اساس نتایج این تحقیق عبارتند از:

۱- «شهر عدالت»: برقراری عدالت عدل و قسط از مهمترین ویژگیهای آرمانشهر اسلامی است. تعادل و اعتدال نیز از مفاهیم عدالت در آرمانشهر اسلامی است (خیر الامور اوسطها)؛ در آرمانشهر اسلامی که تحقق مکان زیستی مناسب در بازارآفرینی اعمالی خدائی است؛ در پیروی از کلام پروردگار به برقراری عینی عدالت و نیز قراردادن مناسب هر چیز در جای خود(معنای حقيقی عدل) و خلق مناسب

فضاهای با اندازه‌های مناسب اقدام می‌نماید.

۲- «شهر ذکر و تذکر»: از آنجا که از اهداف باری تعالی در آفرینش انسان، ذکر و تسبیح خالق متعال است؛ (ما خلقت الجن و الانس اللالیعبدون)؛ از اهداف آرمانشهر اسلامی، دادن تذکر مداروم به آدمی و یادآوری ذکر در همه ابعاد فضایی شهر است. هم تسلط کالبدی عناصر معنوی بر سیمای شهری و هم همچواری عناصر معنائی و محتوائی در تمامی اجزای شهر، می‌تواند به پیدایش و احیای شهر ذکر بیانجامد. نمونه‌های خردتر فعلی، قرارگیری تکایا در معابر و راسته‌های شهری و نیز تسلط کالبدی

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۶۱

با پرداختن به ابعاد انسانی، محیط زیست، و القای احساس قرب است نه غربت. آرمانشهر اسلامی در تلاش بر تداعی مفاهیم و معانی ای است که بر ارتقاء معنوی و مادی آدمی بیافزاید. آنچه ذکر گردید صرفاً برخی صفات و ویژگیهای آرمانشهر اسلامی است و نه تمامی ابعاد وجودی متحققه ویژگیهای آرمانشهر اسلامی. در اندیشه رویکرد به آرمانشهر، اسلام به طور عام و تشیع به طور خاص دارای جهتگیری ای است که نشان از رویکرد آینده نگرانه و امکان تحقق تاریخی پیدایش آرمانشهر اسلامی در ظهور و حضور انسان کامل، امام دوازدهم شیعیان مهدی موعود بقیه الله (عج) را دارد. این اندیشه تحقق ظهور و حصول به شهر آرمانی آرمانشهر، دارای صفات و ویژگیهای منحصر به خود می باشد که پس از ظهور آقا امام زمان (عج) صورت عینی به خود خواهد پذیرفت.

منابع و کتاب شناس

- (۱۳۸۱) گفتمان مهدویت (مجموعه سخنرانی‌ها)، قم، بوستان کتاب.
- (۱۳۸۵) بیداری اسلامی- ماهنامه تحلیلی، تئوریک مرکز مطالعات و پژوهش‌های بسیج دانشجویی- شماره دوم سال ۱۳۸۵، ص ۱۶.
- (۱۳۸۸) مبانی آینده پژوهی و جایگاه آن در ایران و چند کشور جهان، گروه مطالعات بنیادین حکومتی، اردیبهشت ۱۳۸۸.
- اسلاتر، ریچارد (۱۳۸۶) دانش واژه آینده پژوهی، ترجمه کرامت زاده، عبدالحمید، محمدرضا فرزاد و امیر ناظمی، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی اصیل، حجت الله (۱۳۸۱) آرمان شهر در اندیشه ایرانی، ویرایش دوم، نشر نی، تهران.
- امام خمینی (۱۳۶۰) ولایت فقیه امام، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- ایزدهی، سید سجاد (۱۳۸۴) اندیشه سیاسی ملاحمد نراقی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- آرتوور، کریستین (۱۳۶۷) ایران در زمان ساسانیان، ترجمه رشید قاسمی، چاپ پنجم، انتشارات

خشندوی خالق یکتا، وحدت نظر و عمل؛ همگی نشانه هایی دال بر وحدت در آرمانشهر اسلامی است. آرمانشهر اسلامی وحدت خالق را با وحدت اجزای خود به نمایش می نهد. آرمانشهر اسلامی، انعکاسی از یگانگی و توحید خالق جهان را در خود نمود می دهد

۷- شهر حفی: «حفی به معنای زندگی و حیات، ضد مرگ و نابودی، دارای روح، رشد و شکوفائی و باروری است». در آرمانشهر اسلامی، همه چیز زنده است و در پی شکوفائی و بالندگی در رسیدن به هدفی واحد (قرب الهی) این زنده بودن هم حکایت از سرزندگی معنایی و روحی و روانی ساکنان آن است و هم نشان از کاربرد گزاره تکنولوژیکی در تمامی اجزای شهری همگون با طبیعت و محیط زیست شهری دارد. آرمانشهر اسلامی، شهر زندگی است.

۸- «شهر امن»: آرمانشهر اسلامی، شهر امنیت و صلح و اطمینان خاطر است. «ایمان و مؤمن نیز از ریشه امن اند» وجود ایمان و افراد مؤمن در شهر آرمانی اسلامی، حکایت از امن بودن شهر دارد و بالعکس. آرمانشهر اسلامی امنیت را در نظر و عمل برای شهروندان فراهم می آورد. امنیت رشد و تعالی در آرمانشهر اسلامی موجود است. آرمانشهر اسلامی شهر امنیت و صلح است. اطمینان خاطر جسم و روح شهروندان در عینیت و ذهنیت های شهری جاری است.

۹- «شهر شأن واقعی انسان در مقام خلیفة‌الله»: برخی آیات قرآن کریم به نحوی به مقام انسان در جهان هستی اشاره دارند. انسان به مناسب مقام خلیفة‌الله خود، مکان زیستی ای متناسب با مقام خود را می طلبد؛ آرمانشهر اسلامی در پاسخ به این نیاز شهری متناسب با شأن حقیقی آدمی است. در آرمانشهر اسلامی، این آدمی است که بر محیط مصنوع تسلط دارد و نه محیط مصنوع بر آدمی. در آرمانشهر اسلامی تاکید بر تمامی ابعاد وجودی آدمی است و نه انحصاراً بر بعد مادی وی. فضاهای آرمانشهر اسلامی در تناسب با شأن واقعی انسان،

- حسینی، سید هادی و محمد میره (۱۳۵۷) شهر و شهروندی در اندیشه فارابی، *فصلنامه فارابی، فصلنامه مسکن و انقلاب شماره ۱۱۴*، تابستان ۱۳۵۷.
- خزائی، سعید و امیر محمودزاده (۱۳۹۲) آینده پژوهی، اصفهان، *انتشارات علم آفرین*.
- خزائی، سعید و همایون جاذبی زاده (۱۳۸۷) هنر آینده‌نگاری، *کشف آینده، شماره سوم www.futuresdiscovery.com*
- خواجہ نصیرالدین طوسی (۱۳۶۱) *اخلاق ناصری، تصحیح مجتبی مینوی، انتشارات خوارزمی، تهران*. داوری اردکانی، رضا (۱۳۵۴) *اجتماع و اجتماع پذیری فلسفه مدنی فارابی، انتشارات شورای عالی فرهنگ و هنر، تهران*.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۵۴) *فلسفه مدنی فارابی، انتشارات شورای عالی فرهنگ و هنر، تهران*.
- رحیم‌پور، فروغ السادات (۱۳۸۱) *تبیان (آثار موضوعی)، دفتر چهل و دوم (امامت و انسان کامل از دیدگاه امام خمینی)، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی*.
- رفی، هاشم (۱۳۴۵) *تاریخ ادیان، تهران، انتشارات کاره، ج ۴ و ۵*.
- ربچارد اسلامتر و دیگران (۱۳۹۰) *نواندیشی برای هزاره نوین، ترجمه: وحید وحیدی مطلق، سیف الدینی، فرانک (۱۳۸۲) فرهنگ واژگان برنامه ریزی شهری و منطقه‌ای، چاپ دوم، انتشارات دانشگاه شیراز*.
- سیفالدینی، فرانک (۱۳۸۱) *مبانی برنامه ریزی شهری، نشر آییز، چاپ اول، تهران*.
- شرفات، امیر حسین (۱۳۹۳) *نگاهی به سیر مهدی پژوهی: از نقل روایات تا گفتمان مهدویت، به نقل از خبرگزاری کتاب ایران، ایینا*.
- عارفی، محمد اکرم (۱۳۸۶) *اندیشه سیاسی خویی، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی*.
- امیرکبیر، تهران.
- آزادارمکی، تقی (۱۳۷۴) *اندیشه اجتماعی متفسران مسلمان (از فارابی تا ابن خلدون)، انتشارات سروش، تهران*.
- برايسون ریچارد (۱۳۹۱) *برنامه‌ریزی استراتژیک، ترجمه دکتر مهدی خادمی، انتشارات آریانا قلم، چاپ دوم، تهران*.
- بنیاد توسعه فردا (۱۳۸۴) *روش‌های آینده‌نگاری تکنولوژی، گروه آینده اندیشی بنیاد توسعه فردا، تهران*.
- بهار، مهرداد (۱۳۵۷) *گنج دز و سیاوشگرد، شاهنامه‌شناسی، بنیاد شاهنامه فردوسی، تهران*.
- پدرام، عبدالرحیم (۱۳۸۶) *آینده پژوهی حوزه ای نو برای کندوکاو، سایت کشف آینده*
- پدرام، عبدالرحیم (۱۳۸۶) *آینده‌نگاری سنت حاکم بر آینده پژوهی، سایت کشف آینده www.futuresdiscovery.com*
- خزائی، سعید (۱۳۸۶) *آینده پژوهی، مفاهیم و ضرورت‌ها، سایت کشف آینده*
- پدرام، عبدالرحیم (۱۳۸۸) *آینده پژوهی مفاهیم روش‌ها، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی*.
- پوچی، فرانکو (۱۳۷۷) *تکوین دولت مدرن، ترجمه بهزاد باشی، نشر آگه، تهران*.
- توحیدی، محمدعلی (۱۴۱۷) *مصطفی الفقاھ، جلد پنجم، قم، انتشارات انصاریان، چاپ چهارم، ۱۴۱۷* هق.
- جاسبی، عبدال... (۱۳۸۴) *کلیاتی پیرامون جهانی شدن، تهران، انتشارات دفتر فرهنگ مقاومت*.
- جعفریان، رسول (۱۳۸۳) *جريان‌ها و سازمان‌های مذهبی سیاسی ایران، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی*.
- جعفری، محمد تقی (۱۳۶۹) *«حکمت اصل سیاسی اسلام: ترجمه و تفسیر فرمان مبارک امیرالمؤمنین علی (ع) به مالک اشتر»، بنیاد نهج البلاغه، چاپ اول، تهران*.

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۶۳

ریزی شهری، یک الگوی سه سویه، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۱۸، تهران.
معصومی اشکوری، حسن (۱۳۸۷) راهنمای علمی برنامه ریزی و آینده پژوهی، انتشارات پیام، تهران.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۲) ویژه‌نامه برترین‌های فرهنگ مهندسی، قم، بوستان کتاب.
ملکی فر، عقیل (۱۳۸۵) الفبای آینده پژوهی، اندیشکده صنعت و فناوری.
مور، تامس (۱۳۶۱) آرمانشهر، ترجمه داریوش آشوری، خوارزمی، تهران.
ناظمی قدیری، امیر (۱۳۸۵) «آینده‌نگاری از مفهوم تا اجرا»، مرکز صنایع نوین، وزارت صنایع و معادن، تهران.
نامی النجار (۱۴۰۶) جزیره خضراء و تحقیق پیرامون مثلث برمودا، ترجمه و تحقیق علی اکبر مهدی پور، چاپ سوم، انتشارات نصر.
نوحی، سید حمید (۱۳۷۹) مقاله شهر ربانی، «تأملاتی در هنر و معماری»، تهران، گام نو.
نهج البلاغه (۱۳۷۸) ترجمه جعفر شهیدی، انتشارات علمی فرهنگی، چاپ پانزدهم، تهران.
ویکی‌پدیای فارسی؛ تاریخ برداشت مطلب: ۱۳۹۲/۸/۷.

عقیل ملکی فر (۱۳۸۵) الفبای آینده‌پژوهی، تهران.
علامه طباطبائی (۱۳۶۳) «تفسیر المیزان»، ترجمه سید باقر موسوی، تهران.
علی‌بابایی، غلامرضا و بهمن، آقایی (۱۳۶۵) فرهنگ علوم سیاسی، تهران، شرکت نشر ویس.
علیزاده، عزیز (۱۳۷۸) سناریوها: بهترین ابزار برای رویارویی با آینده، اندیشکده وحید.
علیزاده، عزیز، وحید وحیدی مطلق و امیر ناظمی (۱۳۸۷) سناریونگاری یا برنامه‌ریزی بر پایه سناریوها، موسسه مطالعات انرژی، تهران.
شوارتر، پیتر (۱۳۸۲) هنر دورنگری، ترجمه عزیز علیزاده، انتشارات مرکز آینده پژوهی علوم فناوری دفاعی، تهران.
فارابی، ابونصر محمد (۱۳۷۶) السیاسه المدینه، ترجمه حسن ملک شاهی- سروش، تهران.
فلامکی، محمد منصور (۱۳۶۷) فارابی و سیر شهروندي در ایران، نشر نقره، تهران.
کدیور، محسن (۱۳۷۶) نظریه‌های دولت در فقه شیعه، تهران، نشر نی.
کشف آینده (۱۳۸۷) خبرنامه الکترونیکی، کانون آینده پژوهان ایرانی، شماره‌های اول، دوم، سوم گروه مطالعات آینده‌نگر (۱۳۹۱) ضرورتها و مبانی معرفت شناختی آینده پژوهی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
لامپونیانی، ویتوریو مانیاگو (۱۳۸۲) دانشنامه معماری قرن بیستم، ترجمه ضیاء الدین جاوید، نشر امداد.
مبینی دهکردی، علی (۱۳۸۷) مکادیم‌ها الزام راهبردی، آینده سازمان‌ها، مؤسسه مطالعات بین‌المللی انرژی، تهران.
مبینی، غلامحسن (۱۳۹۱) متن پیشگفتار کتابچه همایش بین‌المللی گفتمان مهندسی، تهران.
مطهری، مرتضی (۱۳۸۱) مجموعه آثار، جلد هجدهم، قم، صدر.
معرفت، هادی (۱۳۷۸) جامعه مدنی، قم، مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید.
معصومی اشکوری، حسن (۱۳۷۱) فرآیند برنامه

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۳۹ تابستان ۹۴
No.39 Summer 2015

۱۶۴